

Članek je posvečen 20-letnici vstaje slovenskega ljudstva, enemu izmed najpomembnejših dogodkov njegove zgodovine, in pripoveduje o svojski obliki boja proti okupatorju.

Uredništvo

PLEBISCITNE AKCIJE OSVOBODILNE FRONTE V LJUBLJANI V LETIH 1941—1942

DAVORIN JERSEK

V času od oktobra 1941 do februarja 1942 je Osvobodilna fronta (OF) organizirala štiri množične plebiscite, s tem da je v počastitev določenih spominskih dnevov izdala odlok, da naj prebivalstvo med 19. in 20. uro zapusti ulice in javne lokale. Te manifestacije in demonstracije pa niso bile omejene samo na »uro molka«, ampak jih je spremljalo tudi trosenje letakov in listkov, pisanje gesel in znakov in sabotažna dejanja. Sam izraz »plebiscitna akcija« je Kidričev, ki je bil tudi njihov pobudnik. Prav nič ni čudno, če je ta izraz uporabljal tudi italijanski okupator v svojih poročilih, saj so bile te akcije dejansko plebiscit za OF. Pokazale so, kar je bil tudi njihov osnovni namen, enotnost slovenskega naroda v OF, bile so veren odsev razpoloženja ljudskih množic in so izražale zaupanje večine slovenskega naroda vodstvu narodnoosvobodilnega boja in njegovi politiki v določenih časovnih razdobjih. Vsi ti plebisciti, ki so imeli globoko revolucionarno vsebino, pa so istočasno razkrinkovali slovensko reakcionarno buržoazijo, ki je bila vedno polna domoljubnih fraz, v usodnih aprilskih dnevih pa je zaradi svojih ozkih razrednih koristi izdala slovenski narod in nadaljevala s svojo izdajalsko dejavnostjo ves čas okupacije.

Ker so bile te akcije izraz moči Osvobodilne fronte in razmerja sil, jih ne moremo obravnavati ločeno od takratnega političnega in vojaškega dogajanja.

Vse štiri plebiscitne akcije so bile edina tedaj mogoča javna množična manifestacija o pripadnosti večine slovenskega ljudstva Osvobodilni fronti, edina tedaj mogoča javna množična demonstracija večine slovenskega ljudstva proti okupatorju, ne da bi pri tem tvegali množico človeških življenj. Okupator je bil tedaj na višku svoje

moči. Na vzhodu je prodril daleč v notranjost sovjetskega ozemlja in prve dni oktobra 1941 začel svojo veliko ofenzivo proti Moskvi, kjer so ga šele v začetku decembra ustavile sovjetske divizije, ki so nato začele svojo veliko in uspešno ofenzivo in v nji za vedno odstranile nevarnost za sovjetsko prestolnico, ki jo je vlada že zapustila. V Afriki je bil položaj zaveznikov sicer nekoliko boljši, vendar so šele v novembru 1942 nastali pogoji za začetek uspešnega izkrcanja na severozahodni del afriške celine. Takšne so bile razmere na obeh frontah. Sile osi so bile povsod v premoči in doživljale zmago za zmago. Im ko so v začetku decembra 1941 stopile v vojno še ZDA, so tudi te doživljale poraz za porazom. Osvobodilna gibanja, ki so s skromnimi sredstvi začela svoj boj daleč za odprtimi frontami, brez vsake pomoči in izpostavljeni strašnemu preganjanju, so bila maloštevilna. Samo v Jugoslaviji je narodnoosvobodilno gibanje v tem času imelo prve večje uspehe, zlasti ko je jeseni 1941 v zahodni Srbiji ustvarilo prvo osvobojeno ozemlje. Toda že novembra 1941 so Nemci z novimi silami in ob pomoči Mihailovičevih četnikov to ozemlje uničili. Tudi v mali Sloveniji, razkosani med tri okupatorje, je narodnoosvobodilno gibanje poletni, zlasti julija in avgusta 1941, doživelo velik vzpon. Toda tudi tu je sovražniku uspelo, da je ob angažiranju novih sil razbil del partizanske vojske, ki se je morala bojevati brez večjih vojaških izkušenj na ozemlju z gosto razpredeno mrežo prometnih sredstev in na gosto posejanimi sovražnimi posadkami, na ozemlju, ki so ga okupatorji imeli za svojega in bili tudi odločeni, da v kali zatro vsak odpor. Slovenska partizanska vojska se je v hudem preizkušnem letu 1941 mogla obdržati le ob svojem krepkem, smo-

trno ustvarjenem in vodenem množičnem političnem zaledju, ki ga je predstavljala Osvobodilna fronta. Njeno množičnost in moč pa so med drugim izražale tudi plebiscitne akcije 29. oktobra in 1. decembra 1941 ter 3. januarja in 7. februarja 1942, ki so spričo tedanjih razmer doma in v svetu dobile še poseben pomen.

Pobudnik posameznih akcij OF je bila Partija. O vsaki akciji je prej na svoji seji sklepal Izvršni odbor Osvobodilne fronte (IO OF), organizacijo pa je prek svojih in frontovskih okrožnih in rajonskih vodstev vodila Komunistična partija.

Plebiscitne akcije niso bile omejene samo na Ljubljano in Ljubljansko pokrajino, ampak so nekatere zajele tudi Gorenjsko in Štajersko.

Plebiscitne akcije so prišle najbolj do izraza v Ljubljani, ki zavzema v zgodovini narodnoosvobodilnega boja posebno mesto. Čeprav v Ljubljani ni prišlo do bojev na barikadah, ki bi terjali ogromne žrtve, je bila od začetka do konca okupacije v neprestani akciji in ni bila nikoli poražena. Ljubljana, v kateri je bilo do pomladi 1942. leta politično in vojaško vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja, je bila, kar je tudi okupator prav kmalu ugotovil, središče odpora. Z ostrimi represivnimi ukrepi je osovraženi okupator sicer otežkočil narodnoosvobodilno gibanje v Ljubljani, ni pa ga mogel uničiti. Ljubljana je bila neizčrpen vir žive sile za partizanske enote, kakor tudi neizčrpen vir za njihovo opremo in preskrbo. V Osvobodilno fronto se je vključila kljub idejno-nazorski pisanosti večina ljubljanskega prebivalstva. V tem je tudi največja zasluga Partije, da je znala pridobiti za boj proti okupatorju večino slovenskega ljudstva, ne glede na prejšnjo politično pripadnost. Organizacija OF je zajela vsako ulico, vsako hišo, vsako družino. Osvobodilno gibanje je imelo svoje ljudi celo v okupatorjevih ustanovah in vojaških poveljstvih. Ljudstvo je izpolnjevalo ukaze Osvobodilne fronte, okupatorjeve pa sabotiralo, kjer se je le dalo. Ljubljanske ulice so bile skoraj vsak dan popisane z gesli osvobodilnega boja in posute z letaki in trosilnimi listki. Varnostna obveščevalna služba OF (VOS OF) je pri belem dnevu v sredi mesta likvidirala narodne izdajalce, borbene skupine so razoroževale italijanske oficirje in vojake, Narodna zaščita je delala neverjetne podvige. Zaradi take taktike osvobodilnega boja v Ljubljani je bil okupator ves čas v napetosti in vsak čas pričakoval oboroženo vstajo. Po-

kojni Boris Kidrič je lepo ugotovil, »da se je okupator znašel v mestu tako kot v oblegani trdnjavi.« Istočasno, ko pravi spomladi leta 1942 tovariš Kardelj, »da ni nikdar prej tako brezskrbno hodil po Ljubljani kakor v teh dneh,« pa je italijanski minister za zunanje zadeve grof Ciano zapisal v svoj dnevnik: »Videti je, da so ljubljanske ulice za naše čete neprehodne. Za vsakimi vrati, za vsako zaveso na oknu se skriva zaseda.« Ti trije citati dovolj zgovorno pričajo o moči in množičnosti OF na eni strani in nemoči Italijanov na drugi strani.

Plebiscitne akcije so bile za Ljubljano še toliko pomembnejše, ker je bil tu sedež najvišjih italijanskih civilnih in vojaških oblasti in je bil učinek, posebno plebiscitnega dela vsake akcije, glede na veliko število prebivalstva veliko bolj viden kot na podeželju.

Ljubljana je bila istočasno tudi središče slovenske kontrarevolucije. Zato je bila vsaka uspešna akcija Fronte hkrati tudi hud udarec za reakcijo, ki se je začela združevati v kotrarevolucionarni Slovenski zavezi razmeroma pozno, v drugi polovici septembra 1941, ko je bila OF že gospodar političnega položaja.

V začetku se naša reakcija še ni upala odkrito nastopati, ker je bila maloštevilna in ker še ni bila dokončno organizirana in združena. V strahu pred represalijami OF se je skrivala za vsemi mogočimi naslovi (Združeni Slovenci, Slovenska liga za boj proti komunizmu, Slovenska narodno akademska in dijaška mladina itd.) in »ilegalnimi« listi (Svobodna Slovenija, Slovenija in Evropa, Naprej zastava slave, Petrov gardist, Zarja svobode in drugi), ki so zahrbtno napadali OF in prepričevali ljudstvo o nesmiselnosti oboroženega boja, ker so krogi, ki so stali za temi glasili, dobro vedeli, da pomenita aktivizacija in oborožitev ljudskih množic njihov konec. Da bi ti listi prikrili svoje izdajalsko delovanje in opravičili »ilegalnost«, so morali kdaj pa kdaj udariti tudi po Italijanih. Obveščevalni odsek divizije Isonzo pravilno ocenjuje ta tisk, da »... dejansko vse publikacije z izjemo publikacij — doslej vsekakor najbolj razširjenih — tako imenovane »Osvobodilne fronte«, ki zasleduje izključno teroristične tendence, spodbujajo k redu in miru.«¹ Zato ni čudno, če predlaga obveščevalni odsek omenjene divizije, da bi nekatere članke iz tega »ilegalnega opozicijskega« tiska vsaj v izvlečkih ponatisnili v pokrajinskem tisku. V začetku so Italijani odklanjali uslu-

ge reakcije, ker so mislili, da so dovolj močni, da sami zatro narodnoosvobodilno gibanje in ker niso hoteli deliti oblasti z izdajalci, da bi tako pokazali svojo nemoč.

Omeniti je treba, da je hotela reakcija prirediti dva podobna plebiscita kot OF, in sicer 6. septembra 1941, v počastitev rojstnega dne kralja Petra II. in 9. oktobra istega leta ob obletnici marsejskega atentata, ki ga je proglasila za dan žrtev. Za tem je stala Nagodetova skupina Stara pravda, s katero se bomo še srečali. Italijani so sicer za oba dneva izdali varnostni ukrep, toda ljudstvo, kolikor je sploh vedelo za akcijo, reakciji ni nasedlo. Večina ljudi se danes tega niti ne spominja, v arhivu pa tudi ni italijanskih dokumentov, ki bi pričali, da sta akciji uspeli.

29. OKTOBER 1941

Osvobodilna fronta je izvedla prvo plebiscitno akcijo v začetku svojega vzpona, ko je dejansko začela postajati »država v državi«. OF se je prek svojih okrožnih, rajonskih in terenskih odborov, ki so dobivali že značaj oblasti, tako utrdila, da se je njen Vrhovni plenum na tretjem zasedanju 16. septembra 1941 že lahko preimenoval v Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO), ki »za časa osvobodilne borbe edini predstavlja, zastopa, organizira in vodi slovenski narod na vsem njegovem ozemlju.« Na prvem zasedanju je SNOO kot prava oblast izdal znane tri odloke: odlok o vključevanju slovenskih partizanskih čet v narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije, odlok o kazenskih sankcijah proti izdajalcem in odlok o narodnem davku in narodnem posojilu.

Prav v času italijanske ofenzive na področju Krim—Mokrec—Kurešček, ki je trajala od 6. do 29. oktobra 1941, sta bili v Ljubljanski pokrajini prvič napadeni dve utrjeni okupatorjevi postojanki Lož in Bezuljak na Notranjskem. Krimski partizani so sicer v tej ofenzivi pretrpeli težke izgube, a uničeni niso bili. Ko so Italijani 28. oktobra praznovali obletnico pohoda na Rim in ko so 29. oktobra zaključili svojo hajko na Notranjskem, pa je OF organizirala 29. oktobra plebiscitno akcijo, ki je pomenila partizanski vojski ob njeni prvi večji preizkušnji veliko moralno oporo.

Ob obletnici razpada Avstro-Ogrske je izdal Izvršni odbor OF letak, ki proglašja 29. oktober »za narodni praznik, za dan našega borbenega protesta proti naši sužnosti, proti okupatorjem« in določa, da ta dan

»med sedmo in osmo uro zvečer ne sme biti noben Slovenec niti na ulici, niti v javnem lokalu, niti v gledališču, niti v kinu.«²

Proglas, ki izraža aktualne potrebe narodnoosvobodilnega boja v tem obdobju, je bil razmnožen v obliki majhnih letakov, ki jih je — kakor tudi osrednje letake za druge plebiscitne akcije — tiskala partijska tiskarna »Podmornica«. Samo v Ljubljani so jih aktivisti razširili okoli 6000. Proglas enak vsebine je objavil tudi Slovenski poročevalec 24. oktobra 1941.

Poglejmo, kako je reagirala reakcija na priprave Fronte. Hotela je onemogočiti ali pa vsaj zmanjšati uspeh akcije. Ko ji pa to ni uspelo, je plavogardistična reakcija pripisala uspehe OF sebi. Zaradi velikega poleta in množičnosti OF so bila njena prizadevanja v tej smeri na terenu komaj vidna, vendar nevarna, ker ni vedno in povsod nastopala odkrito. Bolj opazno in nevarno pa je bilo delovanje najbolj zagrizenih klero-fašistov, stražarjev in mladcev na univerzi in srednjih šolah. Prvi večji uspehi partizanov so povzročili tudi povečano delovanje reakcije. Rudolf Smersu, eden izmed prvakov bivše JRZ, je v drugi polovici oktobra 1941 izdal letak s podpisom »Združeni Slovenci«, ki blati Osvobodilno fronto in nasprotuje oboroženemu boju proti okupatorju. Smersujev krog se ni omejil samo na preprečevanje oborožene akcije, ampak je nasprotoval vsaki mirni manifestaciji, kar »... dokazuje tudi njegova vneta agitacija, naj katoliška mladina bojkotira proslavo 29. oktobra.«³ O delovanju reakcije proti proslavi 29. oktobra bomo bolj obširno govorili, ko bo govora o akciji na univerzi in srednjih šolah.

Od te kakor tudi od drugih plebiscitnih akcij je italijanski okupator pričakoval veliko več. 26. oktobra je poslal kvestor Ettore Messana podrejenim enotam telegram, ki narača za 29. oktober varnostne ukrepe, da se »... najenergičneje zatre kakršenkoli poskus upora.«⁴ V istem telegramu je rečeno, da naj bi med sedmo in osmo uro izbruhnila oborožena vstaja in da je zato prebivalstvu v letaku naročeno, da naj bo v tem času doma. Zanimivo, da kvestorju še tri dni pred akcijo ni bilo jasno, če je akcija napovedana za jutranji ali večerni čas.

Poglejmo, kako je potekal plebiscitni del akcije. Ker je bil zunanji videz vseh treh akcij (plebiscitni del četrte so Italijani, kakor homo videli pozneje, preprečili) enak, naj podamo obširnejši opis očitvidca o poteku praznovanja in vzdušja, ki je 29. oktobra vladalo v Ljubljani.

»Do sedme ure je bilo na ulicah in v lokalih izredno živo. Toda glej, proti sedmi uri so se začele ulice na mah prazniti. V lokalih so ljudje mrzlično plačevali svoj zapitek, da so natakarji komaj mogli sprejemati denar. In tudi oni sami so hiteli, ne samo na pritisk gostov, tudi oni so želeli, da bi se njihov lokal pravočasno izpraznil. Nihče izmed njih ni hotel povzročiti zamude tistih, ki so hoteli praznovati. Ulice, zlasti večja križišča, so se v hipu tako grozljivo praznile, kakor bi nenaden piš pometel ljudi s pločnikov. Mladina je ta nenaden prehod poudarila še s tem, da se je prej namenoma zbirala po vogalih v večjih skupinah, dobro vedoč, kam se bo tik pred sedmo uro hipoma umaknila. Mnogi med njimi so skočili v bližnje veže, hodnike in stanovanja znancev — vse po načrtu, tam so čakali, da je minila ura. Marsikdo, ki se je kakorkoli zadržal, da ni utegnil pravočasno priti do doma, je pozvil na stanovanju nepoznanih ljudi in prosil, da sme ostati pri njih do osme ure. Stanovalci so ga z razumevanjem in gostoljubno sprejeli.

Po ulicah si videl ljudi, ki so z naglimi koraki hiteli proti domovom, na vse strani. Če so bil pozni, so se izognili velikim ulicam in zavili v stranske ulice, tam pa je bilo nehoteno kršenje poziva OF manj vidno in bilo je manj možnosti, da bi te ustavljali karabinjerji, ki so na ulicah zadrževali ljudi s tem, da so jih ustavljali, legitimirali in jim preiskovali žepe.

Velikanski je bil naval na tramvaje. Nabito polni so vozili že kmalu po šesti uri, tik pred sedmo pa so bili tako natrpani, da so se ljudje pri prednjih in pri zadnjih vratih obešali nanje. In čudno — kakor je v taki gneči človekova nestrpnost in nevljudnost običajna — tokrat ni nihče zadrževal drugega, nihče ni preklinjal, če so mu stopili na kurja očesa, nihče ni mrmral, če ga je kdo v gneči neprijetno sunil pod rebra. Nasprotno, v nabito polnih vozovih je vladala čudovita solidarnost, tovarištvo, razumevanje, potniki so v vozu spodbujali tiste, ki so rinili na stopnice ali nevarno viseli pri vratih. Drug drugemu so pomagali in opozarjali voznika, naj še hipec počaka, češ še nekaj potnikov teče za vozom. In tudi voznikova potrpežljivost je bila nevsakdanja in za potnike nova. Sploh ni bilo važno, če si plačal vozni listek ali ne. Važno je bilo, da je voz sprejel vase čimveč ljudi in da bi potegnil pravočasno izpred nosa karabinjerjem in policijskim agentom ter jim pokazal, da je tudi tramvaj solidaren s praznovanjem.

Tudi na tramvajih je policija ponekod zadrževala ljudi s tem, da jih je legitimirala in delala preiskave. Tako je bilo na primer na Gosposvetski cesti, kjer je stala vrsta nabito polnih voz. Ko so ljudje spoznali, da zaradi tega zadrževanja ne bodo mogli priti pravočasno domov, so poskakali z voz in hiteli peš. Tudi na Ambroževem trgu je bilo podobno. Tramvaj je moral na ukaz policije stati prav do sedme ure. Toda ljudje niso čakali, ogorčeno so zapustili vozove in odhiteli domov peš.

Ko je odbila ura sedem, je nastala v mestu mrtvaška tišina. Hišni vhodi so se zaprli za ljudmi, žaluzije so se spustile, mesto se je pogreznilo v molk. Tramvajji so bili popolnoma prazni, nekateri so stali na perifernih mestih Ljubljane in niso vozili nikamor.

Na praznih ulicah so stale samo patrolje, ki so se strahoma ozirale na vse strani, z orožjem v roki, pripravljenim na strel. Karabinjerji so zrl v zatemnjena okna in v strahu pričakovali, kaj še bo. Prisluškovali so na vse strani kot vznemirjeni psi in vsak najmanjši šum jih je preplašil. Videli so strahove tudi tam, kjer jih ni bilo.

V praznih lokalih so ostali osamljeni natakarji in prezirno pogledovali preostale tri, štiri goste, ki so obsedeli v lokalih, bodisi ker niso imeli dovolj poguma, da bi šli domov, bodisi da so zaradi svojega hlapčevstva ostali namenoma. Toda tudi oni so prejeli svoje: fašisti so poiskali te osamljence in jih pognali na ulice ter zahtevali od njih, da hodijo po mestu, da bi zabrisali njegovo praznoto in tihoto. Toda bilo je zaman, s temi bednimi posamezniki se tihotna podoba Ljubljane tisto uro ni spremenila. Njim pa je ostal za vse življenje sramoten spomin, da so v tej pomembni uri enodušnega odpora ljubljanskega prebivalstva odigrali smešno, klavrno, odvratno vlogo okupatorjevega pomočnika. Filme so vrteli praznim klopem. Le vojaštvo in posamezniki so napolnili nekaj vrst.

Ob osmi uri je hipoma vse oživel. Hišni vhodi so sipali iz sebe trume ljudi. Ulice so se napolnile z množico ljudi, zlasti mladine, tramvajji so ropotali po tračnicah in veselo zvonili. Bilo je več ljudi na ulici in v lokalih kot navadno ob tej uri. Mnogi izmed tistih, ki so ob sedmih zapustili ulice in lokale, so se vrnil. Z njimi pa še tisti, ki so bili pred sedmo uro že doma. Ljudje kratko in malo niso vzdržali v svojih stanovanjih. Zmagoviti občutek je bilo treba izraziti, praznovati s sprehodom po mestu, treba se je bilo sprostiti ob srečanju z znan-

cem in prijateljem. Treba je bilo popiti čašico vina ali kave na zdravje uspele akcije.

Glavni namen njihovega prihoda na ulice pa je bil — pokazati okupatorju, da smo vsi eno, združeni v OF.²

Tako sliko dobimo tudi iz poročila polkovnika Luigija Brucchiattija, poveljnika kraljevih karabinjerjev XI. armadnega zbora: »Manifestacija, ki jo je napovedala ‚Osvobodilna fronta‘ za 29. oktober t. l. v proslavo 23-letnice osvoboditve izpod avstrijskega jarma, je popolnoma uspela. Prebivalstvo je v celoti sledilo pozivu, naj med 19. in 20. uro zapusti javne lokale in ceste. Ob 20. uri so mnogi spet v skupinah zapustili svoje domove ter dobesedno vdrli v javne lokale in na ulice. Ta uspeh je močno opogumil najogljivejše elemente, ki pravijo, da v danem trenutku lahko računajo na solidarnost vseh Slovencev.«⁶

Podobno poroča o uspehu akcije tudi poveljstvo pehotne divizije Granatieri di Sardegna, ki pripisuje akciji plebiscitarni značaj.⁷

Del svojega govora na seji pokrajinskega sosveta (konzulte) 5. nov. je posvetil visoki komisar Emilio Grazioli tudi akciji 29. oktobra. Zanimivo je, da so bila na prejšnjih sejah konzulte v začetku in v glavnem obravnavana gospodarska in kulturna vprašanja, sedaj pa je Grazioli največ govoril o partizanskih akcijah in grozil z represalijami. V zvezi z manifestacijo 29. oktobra je cinično dejal: »Le smeha je vredno, da zadostujejo štirje letaki, da se ljudje ne prikažejo iz hiš. Policijska ura je bila predstavljena naprej, ob prvi prihodnji taki manifestaciji bo predstavljena še na zgodnejšo uro, tako da bo ljudem ugodeno, če bodo že pokazali, da gredo radi zgodaj počivat.«⁸

Iz gornjih besed bi sklepali, da je Grazioli podcenjeval manifestacijo. Toda obsežni varnostni ukrepi in poročila v italijanskem arhivu dokazujejo prav nasprotno: Italijani so se akcije bali in še veliko več pričakovali.

Kljub povečani budnosti so bile ljubljanske ulice že nekaj dni prej, posebno pa v noči od 28. na 29. oktober dobesedno zasute z letaki, trosilnimi listki in — kar posebno poudarja neko poročilo — »slovenskimi zastavicami različnih velikosti s komunistično zvezdo v sredini«,⁹ zidovi pa so bili popisani z gesli in znaki OF.

Zanimivo je poročilo komande oddelka poštotelegrafske milice Kraljevi kvesturi v Ljubljani, iz katerega je med drugim

razvidno, kakšna gesla so vsebovali trosilni listki. Tako poroča, da so pripadniki črnih srajc našli v poštnih nabiralnikih in na ulicah naslednje letake in trosilne listke: 27 majhnih papirnatih zastavic; 92 listkov v raznih barvah z napisom »Živela OF«; 17 listkov v raznih barvah z napisom »Živel 29. X.«; 150 listkov bele barve z napisom »Živela Osvobodilna fronta slovenskega naroda«; 143 listkov raznih barv z napisom »Živela SSSR«; 88 listkov bele barve z napisom »Živela slovenska partizanska vojska«; 13 letakov bele barve s pozivom, naj prebivalstvo med 19. in 20. uro ne hodi na ulice; 11 listkov z napisi, ki poveljujejo 29. oktober.¹⁰ Poleg naštetih so deponirani v Narodni in univerzitetni knjižnici z datumom 28. in 29. oktober še naslednji trosilni listki: na pisalni stroj razmnožen in nekoliko skrajšan osrednji poziv IO OF k proslavi 29. oktobra, »Smrt izdajalcem slovenskega naroda!«, »Svoboda narodom!«, »V boj za OF«.¹¹

Praznični videz so dajale mestu tudi slovenske zastave, ki so visele na vseh krajih. Tone Škrajnar, ki je bil pozneje ustreljen kot talec, je obesil zastavo na žico, napeto med obema stolpoma trnovske cerkve,¹² na magistratu je visela zastava do 9.30, v Šiški na vodu visoke napetosti do 10. ure, ko so

SLOVENC!

Dan 29. oktobra počel je 23 let, kar smo
Slovenci, hkrati s Hrvatji in Srbi rešili avstro-
ogrskega jarma. Leta, ko nas znova barbarabo
teptajo nemški, italijanski in madjarski osvajači,
proglasa »Osvobodilna fronta« 29. oktober za naš

NARODNI PRAZNIK

in dan našega herojnega protesta proti naši
slovesnosti, proti okupatorjem!

Osvobodilna fronta je odločila, da 29. oktobra
med sedem in osmo uro zvečer ne sme biti ne-
bca Slovencev niti na ulici, niti v javnem lokalu,
niti v gledališču, niti v kinu.

Kdor tega odloka ne bi upošteval, tega bomo
smatrali za poterbo, za narodnega izdajalca.

SLOVENCI! Hkrati mora ves 29. oktober po-
tefi v znamenja živega podpisovanja za Posojilo
Svobode živega poltavljanja prostovoljcev za par-
tizane, živega poltavljanja zimskih potrebščin za
naše hrabre borec. Prav 29. oktobra je treba naš
osvobodilni napor še posebno stopnjevati.

SLOVENC!

Storimo svojo dolžnost! Pokažimo svojo na-
vednost, svojo narodno disciplino.

Iskani odbor Osvobodilne Fronte

Poziv Izvršnega odbora OF k proslavi 29. oktobra 1941

jo sneli z Magirus lestvijo, s poslopja medicinske fakultete so jo sneli ob 10. uri Ehrlichovi stražarji, v Koleziji je visela zastava do 15.30, v Orlovi ulici je visela do 12.30 naslednjega dne. Dalje so visele zastave tudi na Opekarski cesti, na nunski gimnaziji, pred tobačno tovarno,¹³ na nedograjenem kemičnem inštitutu,¹⁴ v Hrovatovi tovarni olja in v tovarni Saturnus.¹⁵

Na večer pred praznikom so bile okrog 20.30 iz gozda tivolskega parka izstreljene štiri rakete rdeče-modre barve, ki so jih Italijani smatrali za signale.¹⁶ Istega večera so Italijani našli na vrtu univerze košarico za sadje, v kateri je bila steklenica bencina s koščkom vžigalnega papirja, pokrita z žagovino. Naslednjega dne ob 7. uri pa so našli pred vhodom univerze košarico enake vsebine.¹⁷ Na sam praznik pa so v bližini Ljubljanskega gradu našli zaboj, napolnjen z vnetljivimi snovmi, raketami in naboji za puško ter dve prižgani sveči, ki naj bi povzročili požar.¹⁸ 29. oktobra zvečer pa je na današnjem Trgu francoske revolucije zagorel kres.¹⁹

Kvestor Messana tudi poroča, da je bila 29. oktobra »... pred 21.30 v Linhartovi ulici zažgana baraka 15. artilerijskega regimenta. ... V bližini omenjene barake so našli dve steklenici z vnetljivo snovjo in pločevinasto posodo z nafto.«²⁰

Iz italijanskih poročil se vidi, da se je v dnevih pred praznikom in na sam praznik v zvezi z varnostnimi ukrepi povečalo število hišnih in osebnih preiskav, pomnožile pa so se tudi kontrole prometa in javnih lokalov. Ne da se točno ugotoviti, koliko je bilo teh preiskav v dnevih od 28. do 30. oktobra, ker se marsikatero poročilo konča s stavkom: »Izvedene so bile številne hišne in osebne preiskave z negativnim izidom.«²¹

Več aktivistov, posebno mladincev, so italijanske patrolje presenetile pri trosenju letakov, pisanju gesel in razpečavanju literature, ali pa so jih aretirali pri hišnih preiskavah.

Poleg udeležbe pri skupni manifestaciji sta na poseben način proslavili 29. oktober univerzitetna in srednješolska mladina. Ker je mladina tudi že množično sodelovala v vseh, ne samo plebiscitnih akcijah, je potrebno vsaj na kratko opisati nastanek mladinske organizacije.

Po zlomu stare Jugoslavije se je večina mladine ne glede na prejšnjo politično pripadnost vključila v Osvobodilno fronto ter začela pod vodstvom SKOJ z zbiranjem orožja in listkovnimi in napisnimi akcija-

mi. »Najbolj borbeni člani SKOJ pa so se organizirali v posebne mladinske borbene in sabotažne skupine, ki so začele s sabotažami in razoroževalnimi akcijami in prvimi likvidacijami okupatorjevih vojakov. Te skupine so kasneje v Ljubljani prerasle v likvidatorske skupine VOS, druge pa v splošne sabotažne skupine.«²² Zaradi pripadnosti večine mladine k OF in »...ker mladine, njenega mladostnega poleta, njene pobude ne smemo utesnjevati v organizacijske in politične oblike starejših ljudi...«²³ se je IO OF odločil, da ustanovi v okviru OF samostojno mladinsko organizacijo. Tako je bila v oktobru 1941 ustanovljena Mladinska OF, novembra pa je že izšla prva številka njenega glasila »Mlada Slovenija«. Mladinska OF je bila organizirana po zgledu OF. V njenem vodstvu so bili predstavniki IO OF, ki so zastopali tri ustanovne skupine OF: Komunistično partijo, sokole in krščanske socialiste. Zaradi enotnosti mladine je bilo to tristransko zastopstvo že v vodstvu, kaj šele v nižjih organizacijskih organih, bolj formalnega značaja. Osnovne naloge SKOJ in Mladinske OF so bile: utrjevati enotnost slovenske mladine, gojiti narodno zavest, zbirati orožje, hrano, sanitetni material in druge potrebščine za partizane, organizacija sabotaž, boj proti rimskemu pozdravu in fašističnim organizacijam (GILL, GUF itd.), pozneje, v letu 1942, pa je bila glavna naloga obeh organizacij mobilizacija vseh sposobnih mladincev za partizane.

Dne 21. maja 1941 je izdal visoki komisar za Ljubljansko pokrajino odredbo, ki uvaja v naše šole rimski pozdrav. Ta prvi znak fašizacije naših šol je povzročil enodušen odpor srednješolske mladine. Na primer v 2.c razredu IV. moške realne gimnazije so se takoj, ko je prišla okrožnica o obveznem rimskem pozdravu, dijaki dogovorili, da bodo vsakogar, ki bo tako pozdravljal, pretepli.²⁴ Do tedaj še dokaj neorganiziran odpor je dobil v začetku šol. leta 1941/42 organizirane oblike. V poznem poletju 1941 ponovno postavljen Srednješolski odbor je dal direktivo, da je treba za prvi dan pouka v novem šolskem letu popisati vsa šolska poslopja z gesli narodno-osvobodilnega boja. Ravnateljstvo IV. moške gimnazije je že prvi dan pouka, dne 6. oktobra 1941, poročalo, da se je »... pojavila močna komunistična propaganda na zavodu. V vseh razredih, ki so nameščeni v III. nadstropju, so bili narisani na zidu nad tablam z rjavo kredo srpi in kladiva. Pred šolskim poslopjem na betonskem okvi-

ru ograje je bil napis »Doli okupatorji!«, pred vhodom na betonski plošči »Živela SSSR!« »Živela svoboda!« »Smrt denunciantom!« Razen tega so bili v zgoraj označenih razredih natreseni listki z napisi »Živela svoboda!« »Živela SSSR!«²⁵ Podobno akcijo so izvedli člani SKOJ z gimnazije in terena na I. moški realni gimnaziji, ko so v noči pred začetkom pouka po vseh razredih razbili slike Mussolinija in italijanskega kralja, table in stene hodnikov pa popisali z osvobodilnimi gesli.²⁶ Na III. ženski realni gimnaziji so si članice SKOJ dan prej po dve in dve razdelile po eno nadstropje, popisale šolo z napisi in obesile slike Lenina in Stalina.²⁷

Akadska OF, ki je zajela vse fakultete in oddelke, je za 29. oktober izdala letak, s katerim je pozvala slovenske visokošolce in visokošolke, da tega dne ne posečajo predavalnic, seminarjev in inštitutov na univerzi ter da naj bodo med 7. in 8. uro zvečer doma, po 8. uri pa vsi na ulicah.²⁸

Klerofašistični stražarji na univerzi so zagovarjali sodelovanje z okupatorjem in agitirali za vstop v univerzitetno fašistično organizacijo GUF z utemeljitvijo, da bo le tako zagotovljen obstoj slovenske univerze. Zadnje dni oktobra je reakcija na univerzi in srednjih šolah povečala aktivnost. Med univerzitetno in srednješolsko mladino so širili letak, ki naj bi ustvaril nerazpoloženje proti OF in jo prikazal kot delo komunistov in boljševiških plačancev. Zavedna akademska mladina jim je odgovorila z letakom, ki jih je pokazal v pravi luči:

»To so tisti, ki so prisegli na Jugoslavijo, ki pa so jo prvi zatajili.

To so tisti, ki so 25. marca grozili demonstrantom, ki pa so se 27. marca vrinili na čelo manifestantov.

To so tisti, ki so obljubljali junaško smrt za kralja in domovino, ki pa so prvi pobegnili iz prostovoljskih vrst...

To so tisti, ki obsojajo partizanske akcije, ki pa rišejo v kavarnah zemljevide Velike Slovenije do Donave.

To so tisti, ki so z dvajsetletnim 'delom' pridobili zaupanje naroda, ki jim pa nobeden ne zaupa.

To so tisti, ki so nosili Karadjordjeve zvezde, ki pa so danes vitezi savojske hiše...«²⁹

Na koncu poziva letak na bojkot predavanj in vaj za 29. oktober.

Večina študentov je sledila pozivu Akademskega odbora OF in praznovala 29. oktober s tihim protestom in abstinenco. Samo »...klika, ki se je vedno uživiljala v tem,

da je omadeževala čast in ponos slovenske univerze, je tudi to pot hotela kaziti slovesno lice in onemogočiti protest, češ da se moramo prilagoditi razmeram«.³⁰

Srednješolski zavodi so bili v noči od 28. na 29. oktober popisani z gesli, emblemi dela in posuti s trosilnimi listki; III. moška realna gimnazija je bila zato celo zaprta. Italijanski vojaki so vdrli v nekatere šole, delali v razredih preiskave in aretirali nekaj dijakov. Letake, ki so jih na šolah širili člani Katoliške akcije, so dijaki v straniščih zažigali.³¹ Na nekaterih zavodih so ob 10. uri dopoldne izvedli dvominutni molk in imeli priložnostne govore.³² Za sedaj v arhivih ni najti poročil, ki bi kaj več govorila o praznovanju na srednjih šolah. Vsekakor akcija ni bila tako temeljito pripravljena kot tista mesec dni pozneje, 1. decembra, ki je močno odjeknila tako med okupatorji kot med prebivalstvom.

30. oktobra je izdal Izvršni odbor OF komunike, ki skupaj z drugimi poročili potrjuje uspeh prvega poskusa mobilizacije narodnoosvobodilnih sil:

»Slovenski narodni praznik 29. oktobra 1941 v zgodovinsko najtežjem času za Slovence je potekel veličastno kakor še nikoli noben slovenski praznik.

29. oktober 1941 je pravi zgodovinski mejnik v slovenski politični zgodovini.

Narod se je strnil, sile so se sprostile, vse je potekalo v najstrumnejši disciplini.

Ura molka in tihote je bila izvedena do popolnosti.

Slovenski ljudje so v celoti pokazali, da so zreli in vredni svobode in politične samostojnosti.

Izvršni odbor Osvobodilne fronte se zahvaljuje vsem, ki so sodelovali, poziva na strnjeno, enotno in pospešeno delo s trdnim pričakovanjem, da se vključijo v osvobodilno fronto vsi, ki so še doslej stali ob strani.«³³

1. DECEMBER 1941

Ko je dal Centralni komite KPS pobudo za proslavo 1. decembra, bivšega jugoslovanskega državnega praznika, dneva, ko so se Jugoslovani združili v lastni državi, ni storil to iz neke sentimentalnosti do propadle reakcionarne države, ki ni uresničila želja delovnih množic.

Tone Tomšič, organizacijski sekretar CK KPS, je poročal 5. decembra 1941 Centralnemu komiteju KPJ, zakaj je Osvobodilna fronta proslavila 1. december: »Obstajala je nevarnost, da bodo imeli reakc.(ionarni) nacionalisti (inž. etc)³⁴ iniciativo in bi v

tem slučaju potegnili za seboj en del sokolov iz OF. Mislim, da bi situacija res bila za nas neugodna. Zato smo vzeli iniciativo v roke in je OF proglasila 1. dec. (ember) kot praznik enotne borbe narodov Jugoslavije s pripombo, da je OF garancija, da se po osvoboditvi nikoli ne bo ponovilo stanje, ki je vladalo v Jug. (oslavlji) ...³⁵

Prav dejstvo, da je Partija pri plebiscitnih akcijah odvezala reakciji iniciativo in ji s tem preprečila, da bi iz tega kovala svoje kapitale, priča o pravilni politiki našega vodstva.

Slovenska reakcija, ki je bila do srede novembra 1941 v glavnem že združena, je besno gonjo proti narodnoosvobodilnemu gibanju še povečala, njena »prednja straža« pa je segla po skrajnem sredstvu — začela je z denunciacijami. To dejstvo ugotavlja tudi Slovenski poročevalec, ko piše: »Letošnji 29. oktober je tudi vsem tistim, ki so iz mekega malodušja še dvomili, pokazal in dokazal moč Osvobodilne fronte. Marsikak slovenski poštenjak bi sedaj lahko napravil naiven sklep, da se bodo notranji sovražniki slovenskega naroda spametovali in da bodo odnehali. Tak sklep pa bi bil korenito nepravilen in škodljiv. Dejstva namreč dokazujejo, da so po 29. oktobru, ki je manifestiral enodušno pripadnost slovenskega naroda njegovi Osvobodilni fronti, postali notranji sovražniki še bolj zagrizeni in neprimerno aktivnejši kot poprej.«³⁶

18. novembra je izdala reakcija s podpisom »Združeni Slovenci« letak, v katerem trdi, da partizanstvo razbija slovensko notranjo enotnost, vodstvo OF pa imenuje peto kolono ter poziva Slovence, naj se zbirajo okrog Londona, »... kjer imamo svoje svobodne zastopnike.«³⁷ Apel na zbiranje okrog Londona je prišel prepozno. »OF razpolaga danes s tako mogočno terensko organizacijo, da je ne more zamajati prav nič, če je na straži...«³⁸ je zapisal Slovenski poročevalec. Vsa »ilegalna« glasila reakcije vseh barv, kakor tudi londonski Kuhar, so bili v tem času v ofenzivi. Reakcija na univerzi pa že štirinajst dni prej obljublja, da bo preprečila akcijo 1. decembra: »Poskrbeli bomo, da se vam tudi 1. decembra umazana igra ne bo sprečila!«³⁹

Podobno kakor za 29. oktober je tudi za 1. december izdal Izvršni odbor OF proglas, ki daje 1. decembru v pogojih narodnoosvobodilnega boja novo vsebino. Pravi, da se 1. december, državni praznik Jugosla-

vije, proslavi tudi letos in izjavlja, »da se v naši svobodni bodočnosti ne sme nikoli več ponoviti stanje, ki je prejšnja leta narodom Jugoslavije in delovnim slojem preprečevalo, da bi mogli z vso iskrenostjo sodelovati pri proslavi 1. decembra, stanje, ki je konec koncev upropastilo samo Jugoslavijo«. Poziva, da Slovenci proslavijo »1. december v znaku globoke in borbene solidarnosti s svojimi brati na jugu, v znaku zaostrenega boja proti fašističnim zatiralcem« ter odreja, da ta dan »ne sme biti med sedmo in osmo uro zvečer noben Slovenec niti na ulici niti v gledališču ali kinu, niti v javnem lokal.«⁴⁰

Proglas Izvršnega odbora OF sta objavila tudi Slovenski poročevalec in Mlada Slovenija.

Konec leta 1941 in v začetku leta 1942 je vodila Osvobodilna fronta boj proti Mihailovičevemu vplivu v Sloveniji. Tudi prvodecembrski proglas OF postavlja v smislu temeljnih točk OF revolucionarno rešitev slovenskega narodnostnega vprašanja. Prav na Mihailovičevem vprašanju je OF dokončno razkrinkala Mihailovičevo agenturo v Fronti, Nagodetovo Staro pravdo, ki se je skrivala za psevdorevolucionarnimi gesli, zagovarjala politiko čakanja in razbijala enotnost OF ter jo kot skupino izključila iz svoje srede. Večina »pravdašev« se je potem priključila Fronti, Nagode pa je ostal s svojim najožjim krogom osamljen.

V nasprotju z letakom OF, ni v proglasu »slovenskih četnikov«, ki postavlja enake pogoje proslave kot OF, nikjer poziva na oborožen odpor proti okupatorju, temveč poziva na zbiranje okrog Londona: »Naša srca in naše oči so obrnjene proti Londonu, kjer je naš kralj, kjer je naša vlada, kjer so naši slovenski zastopniki. Tam so naši voditelji, nikjer drugje.«⁴¹ »Slovenski četniki« so za 1. december širili tudi sliko kralja Petra II. Kljub temu, da je reakcija razvila za 1. december tako propagando, so šla njena prizadevanja spričo široke akcije OF mimo ljudi in proslava 1. decembra je dobila značaj, kakršnega ji je dala OF.

Italijani so se na to akcijo temeljiteje pripravili kot na prvo. Poveljstvo karabinerjev II. armade je že 15. novembra izdalo navodila za varnostne ukrepe. Pet dni pozneje, 20. novembra, je general Robotti že poslal poveljstvom divizij Granatieri di Sardegna in Isonzo ter graničarjem XI. armadnega zbora brzozavko, v kateri pravi, da nameravajo uporniki za 1. december »...izvesti določene agresivne akcije v raznih področjih, kjer so njihove enote. Čete naj bodo pripravljene za takojšnjo

intervencijo v kateremkoli času in pripravljenosti oditi v katerikoli kraj z razpoložljivimi prevoznimi sredstvi. Častnikom pa svetuje, »da ne hodijo okrog brez oboroženega spremstva.«⁴² V brzojavki dne 29. novembra pa naroča, »...da je treba podvzeti brezobzirne mere, da se ohrani popoln prestiž in dostojanstvo italijanskega vojaka.«⁴³ Visoki komisar Emilio Grazioli sporoča 28. novembra poveljstvom divizij Granatieri di Sardegna in Isonzo, da naj v dnevih od 30. novembra od 16. ure do 12. ure 2. decembra okrepijo nadzorstvo nad železniškimi progami ter telefonskimi in brzojavnimi linijami.⁴⁴ Grazioli je tudi predvideval, da bodo »ekstremisti« na Šišenskem hribu, Golovcu in na Gradu razobesili zastave in zakurili kresove. Zato prosi poveljstvo divizije Granatieri di Sardegna, da naj njeni oddelki nadzirajo omejenjena mesta.⁴⁵

Na osnovi navodil višjih poveljstev je izdelala Compagnia interna XIV. bataljona CCRR »Milano« v Ljubljani podrobnejše varnostne ukrepe, ki jih je 29. novembra poslala vsem podrejenim enotam.

Navodila posebno govore, da »...visoki komisar hoče, da bi življenje 1. decembra potekalo kolikor mogoče v normalnem ritmu«. Še posebno jim je šlo za to, da bi pouk na šolah in univerzi potekal normalno. Vojakom priporoča največjo pozornost ter opozarja posebno tiste, ki bodo v kritičnih dnevih zvečer in zjutraj na ulicah, naj izvajajo splošne osebne preiskave, kjer koli bo potrebno, posebno pri mladini in kolesarjih. Poveljstva karabinjerskih postaj naj izmenoma določijo dele patrolj, ki se bodo skrile v vrtove in veže stavb za vrata, od koder bodo lahko opazovali mimoidoče ter nenadno planili na tiste, ki bi hoteli izvajati prevratne manifestacije. Budnost na vojašnice in zapore je treba okrepiti. V teh dneh bo ukinjen prost izhod vojske, podčastniki pa morajo biti ves čas na razpolago.⁴⁶

Navodilom je priloženih sedem seznamov ulic, cerkva, univerzitetnih ustanov, šol, uradov, denarnih zavodov in pošt, ki jih je treba zavarovati oziroma okrepiti že obstoječe straže.

Kljub tako obsežnim varnostnim ukrepom Italijani miso uspeli zmanjšati, kaj šele preprečiti akcijo Fronte.

Da bi akcija kar se da najbolje uspela, so Partija, SKOJ in OF mobilizirali vse svoje sile. Prvodecembrski letak OF je bil razmnožen v 60.000 izvodih. Poleg tega je bilo natisnjenih še približno 150.000 lističev

z gesli.⁴⁷ Ljubljana je bila kot za 29. oktober popisana z gesli in znaki OF, ulice pa so bile posute z letaki, trosilnimi listki in slovenskimi zastavicami z rdečo zvezdo. Kvestura poroča tudi o dveh primerih izobešanja zastav. Eno »...jugoslovansko zastavo, okrašeno z rdečo zvezdo,« so našli pri mostu na Lžanski cesti, drugo pa v Langusovi ulici, blizu Gradašnice, obešeno na drevo.⁴⁸ Slovenski akademik in srednješolec piše, da so visele zastave tudi na posloju Drame in na Golovcu.⁴⁹ Po električnih žicah pa so visele manjše zastavice.

Ljubljanske ulice in lokali so se 1. decembra po sedmi uri zvečer izpraznili. Samo organizirana skupina stražarjev in mladcev je hotela z demonstrativnim pohodom po mestu razbiti enotnost borbene Ljubljane. Po pobožnosti v frančiškanski cerkvi naj bi se stražarji in mladci zbrali na današnji Cankarjevi cesti, kar jim pa ni v celoti uspelo. Neko poročilo Katoliške akcije pravi, »...da so srednješolci imeli smolo. Ko so prihajali od devetdnevnice proti središču mesta, so naleteli na italijanske vojake, ki so jih razgnali, tako da jih je le nekaj dospelo do Aleksandrove ceste (Cankarjeve, op. D. J.); akademiki pa, katerih pobožnost se je končala prej,

Slovinci!

Letošnji februar je za Slovence pomemben v treh ozirih.

Obletnico Prešernove smrti (8. februar) obhajamo v največji sožnosti, obenem pa v letu, ki naj uresniči Prešernovo nesmrtno napoved: »Največ sveta otrokom sliši Slave.«

Obletnico Gubčeve smrti (13. februar) obhajamo v letu, ki bo leto dokončne zmage slovenskega naroda in slovenskega delovnega človeka, hudečega se stoletja za svojo pravdo.

Hkrati je letošnji februar mesec slavni zmag tiste armade, ki tudi nam Slovincem s svojo junško borbo uresničuje Gubčovo in Prešernovo misel — Rdeča delavsko-kmetška armade Sovjetske Zveze.

V znamenje teh treh nad vse pomembnih dejstev odreja Izvršni odbor OF: 7. februar se proglašja za slovenski narodni praznik vseslovenske enotnosti.

V proslavo vseslovenske enotnosti pod vlogo bratskega nam velikega ruskega naroda odloča Izvršni odbor OF:

dne 7. februarja 1942. ne sme biti med 7. in 8. uro zvečer noben Slovenec niti na ulici, niti v javnem lokalu, niti v gledališču ali kinu.

Kdor tega odloka ne bi izpolnil, ga bo slovenski narod, ki se bori za svojo dokončno in trajno osvoboditev, smatral za narodnega izdajalca.

Zivel 7. februar, slovenski narodni praznik vseslovenske enotnosti pod vodstvom velikega ruskega naroda!

Zivela sloga in enotnost narodov Jugoslavije!

Zivela sloga in enotnost vseh slovanskih narodov!

Zivel veliki ruski narod, baktionosec slovanske in slovanske svobode!

Zivela Sovjetska Zveza!

Zivela naslonitev slovenskega naroda na SSSR!

Zivela slavna Rdeča delavsko-kmetška armada!

Zivel Stalin!

»Največ sveta otrokom sliši Slave,
tja homu našli pot, kjer nje sinovi
si prosti voljo vero in postav.«

Izvršni odbor
Osvobodilne fronte slovenskega naroda

Poziv Izvršnega odbora OF k praznovanju 7. februarja 1942

so skoraj vsi nemoteno prišli na Aleksandrovo cesto...⁵⁰ Centralni komite KPS podrobneje poroča Centralnemu komiteju KPJ, kako so mladci plačali svoje stavkolomstvo: »Panično razpoloženi Italijani so vse aretirali, ker so mislili, da gredo izvrševati sabotaže. Gnali so jih od frančiškamske cerkve do policije ter jih neprestano bili s kolbami. Šele na policiji so jih izpustili, ko je Erlich pojasnil, da so *zavezniki*. Drugi dan se je seveda vsa Ljubljana od srca smejala.«⁵¹ Podobno usodo so doživeli tudi trije slovenski agenti, ki so med sedmo in osmo uro zvečer prišli v kavarno. Italijanski oficirji so jih imeli za inšpekcijo OF in jih pretepli.⁵²

Ko je pod balkoni današnje blagovnice »Tromostovje« okrog 19. ure eksplodirala petarda, ki jo je vrgel Lojze Nusdorfer,⁵³ komandant bataljona Narodne zaščite v Mostah in poznejši intendant Ljubljane, so začeli Italijani besno streljati na poslednje pasante, ki so hiteli na svoje domove, in v okna okoliških hiš. Pri tem so ubili trgovca Viktorja Medena in industrialca Jakoba Jana, uradnika Slavka Gričarja pa težko ranili.⁵⁴ Teden dni pozneje je general Robotti še dodal, da »...so z okna, ki je obrnjeno proti trgu, streljali s samokresom na naše vojake, ki so prihitali na kraj eksplozije«,⁵⁵ kar je pa gotovo izmišljeno.

Vsi ti dogodki pričajo, da so bili Italijani v pričakovanju oboroženih napadov prestrašeni in zmedeni. Zato mi čudno, če je Grazioli 1. decembra zvečer brzojavil notranjemu ministertvu v Rim: »Današnji dan je kljub listkovni propagandi s strani komunističnih elementov potekel normalno. Organi policije so aretirali sedem oseb⁵⁶ zaradi širjenja letakov in pisanja prevratnih napisov. V nekaterih razredih srednjih šol so bile manifestacije v spomin ustanovitve bivše kraljevine Jugoslavije. Podvzel sem potrebne ukrepe. Nasprotno pa so predavanja na univerzi potekala normalno in brez incidentov. Ob 19. uri je slovensko prebivalstvo skoraj v celoti zapustilo javne lokale in ceste...«⁵⁷

Mogočna manifestacija za enotnost in bratstvo jugoslovanskih narodov v smislu proglasa IO OF in demonstracija proti okupatorju sta bili izvedeni v ljubljanskih srednjih šolah. Mladinska OF je pozvala dijake, da pridejo 1. decembra praznično oblečeni v šolo in da ob 10. uri dopoldne (razredi, ki so imeli pouk popoldne, pa ob 15. uri) počaste praznik stoje z dvominutnim molkom. Uspeh velike prvodecembrske akcije na šolah ni bil samo podoba moči

SKOJ in plod temeljitih priprav, ampak tudi priča o moči in širini oktobra meseca ustanovljene Mladinske OF. Uspeh je še toliko večji, ker so propadli vsi poskusi italijanskih oblasti, šolskih vodstev in reakcije, da bi akcijo preprečili.

Člani Katoliške akcije — mladci so v dnevih pred praznikom razvili močno ustno in listkovno propagando proti praznovanju. Ohranjeno poročilo Katoliške akcije o dogodkih 1. decembra priča, kakšnih argumentov se je posluževala reakcija, da bi onemogočila proslavo, istočasno pa dokument jasno priča, da je 1. december tudi na šolah potekal v znamenju boja med naprednimi silami in reakcijo. Pustimo govoriti dokumentu. »Mladci... so se postavili na stališče, da je vsakemu zunanje razkazovanje nacionalnih čustev pod komunistično komando nedopustno. Svoje stališče so zagovarjali na ta način: Te manifestacije organizirajo komunisti. Papež pa je obsodil vsako sodelovanje s komunizmom. Zato dober katoličan pri teh manifestacijah ne sme sodelovati. Komunisti so bili vedno zoper Jugoslavijo in se tudi sedaj ne bore za Jugoslavijo, ampak za sovjetsko republiko. Nacionalno krinko so si nadedli samo zato, da bi lažje dosegli svoje skrite zločinske namene. Vsa ta praznovanja so v resnici le dresura za kolektivno nastopanje mas za revolucionarno delavnost; desetkrat bomo morali praznovati nacionalne praznike, enajstič pa Stalinov god. In če komunistov ne bomo že sedaj onemogočili, se jim tudi tedaj, ko bodo masi postavili izrazito revolucionarne zahteve, ne bomo mogli upreti. Če bomo manifestirali, bodo šole zaprli. Glavno je bonum commune naroda in bonum commune naroda zahteva, da šole ostanejo. Kaj bo namreč z mladino, če jo bo vzgajala ulica in OF!«⁵⁸ Zagrizena agitacija mladev in članov Slovenske dijaške zveze,⁵⁹ ki so se dogovorili za skupen nastop, ni uspela, kot so želeli, in marsikje so s takimi agitatorji tudi fizično obračunali. Poročilo priznava, da so bili mladci in SDZ osamljeni, »...kajti niti kongregacije niti večina katoliških profesorjev nam ni nudila prave opore.« Nadalje poročilo priznava, da so »...komunisti mnoge pridobili za OF, druge so napravili za prave simpatizerje komunizma, tretje pa, ki so sicer proti komunizmu, so z nacionalno krinko preslepili k sodelovanju... Komunisti so obvladali vse realne gimnazije. Na teh zavodih so skoraj v vseh razredih vstali med poukom k dveminutnemu molku.«

Položaj na šolah res ni bil za reakcijo zavidanja vreden. Takole se pritožuje: »Na srednjih šolah je položaj težak. Komunistična 'osvobodilna' fronta je svojo politično-strankarsko propagando zanesla tudi v te hrame in hujska dijaštvo na težje izgrede.«⁶⁰ Ravnatelj IV. moške realne gimnazije pa poroča prosvetnemu oddelku Visokega komisariata: »Položaj v šoli je v zadnjem času postal nevzdržen in jaz nimam sredstev, da bi mu bil kos. Težave so tem večje, ker sta v poslopju dve gimnaziji. Kar se zagreši na eni šoli, se skuša podtakniti drugi. Dasi sem v zadnjem času skušal z vsemi razpoložljivimi sredstvi priti delinkventom na sled, se mi to ni posrečilo. Za nadzorstvo sem določil ves profesorski zbor za vsak odmor, izdal ostre okrožnice, pa kljub temu ni bilo mogoče napraviti reda, ker nekateri elementi porabijo vsako najmanjšo priliko, da rišejo srpe, kladiva, pišejo SSSR, Živela Rusija... Sredstva, ki jih ima šola na razpolago za izsleditev krivcev, niso zadostna in zaradi tega prosim, da oblast poseže vmes in vodi nadaljnjo preiskavo.«⁶¹

Pred 1. decembrom so ravnateljstva z okrožnicami in na roditeljskih sestankih opozarjala, da naj se dijaki 1. decembra izognejo vsemu, kar bi imelo videz demonstracije ter poudarjajo, da je šola kraj za učenje ne pa za politično udejstvovanje. Toda dijaki so kljub temu demonstrirali. V mnogih razredih so z dijaki demonstrirali tudi profesorji, ki pa seveda tega niso prijavili. Tako se samo na podlagi ohranjenih poročil šolskih vodstev ne bo dalo nikoli ugotoviti obseg te najbolj množične dijaške demonstracije za časa okupacije.

Največji obseg so zavzele demonstracije na Dvorazredni trgovski šoli, kjer so demonstrirali vsi razredi, ter na III. in IV. moški realni gimnaziji za Bežigradom. V 8. c razredu IV. moške realne gimnazije so dijaki takoj v začetku pouka odrekli obvezen rimski pozdrav, v 7. b razredu pa so dijaki ob dogovorjeni uri vstali. Po nekaj trenutkih je vstal dijak Stibilj, ki je hotel z naslednjimi besedami preprečiti demonstracijo: »Tovariši, vi ste prevarani, to ni slovenska manifestacija, to je demonstracija za komunizem. Vas so nalagali, vaš idealizem so zlorabili. Osvobodilna fronta je zlagano ime za komunistično stranko. Komunisti hočejo uničiti naše šole...«⁶² Naprej ni prišel, ker ga je profesor prekinil in mu ukazal, da sede. Stibiljev nastop, ki je bil v skladu z navodili, ki jih je dala Katoliška akcija svojim članom, je bil pri-

pravljen, ker je že pred uro dejal nekemu dijaku, da bo demonstracijo preprečil.⁶³ Sporočeno je bilo, da so dijaki 8. b razreda omenjene gimnazije ob 10. uri vstali in manifestirali z 1—2 minutnim molkom. Profesor za italijanščino je sporočil ravnatelju, da je bilo v 6. a razredu »...po tleh od vrat do mize nasutih polno papirčkov v jugoslovanskih narodnih barvah. Tudi na mizi je bila lepo odmerjena proga papirja v modro, beli, rdeči barvi...«⁶⁴ Ravnateljstvo ni bilo več kos položaju in je zato prosilo prosvetni oddelek Visokega komisariata, da »...izposluje pri Kraljevi kvesturi, da bosta za čas pouka v poslopju navzoča vsaj dva tajna policista, izmed katerih naj bi vsaj eden znal slovenski...«⁶⁵ Naslednjega dne je ravnateljstvo poročalo Visokemu komisariatu, da se »...komunistična akcija na šoli... nadaljuje« in da so bile v 5. a, 6. a in 7. a razredu slike kralja in duceja pomazane s črnim in obmetane z žvečenim papirjem. Na koncu precej obširnega poročila o dogodkih, prosi Visoki komisariat »...odločitve o ukrepih, ki so potrebni, da se to podtalno delovanje komunizma zatre.«⁶⁶ Ultimat prosvetnega oddelka Visokega komisariata, da bo 6. a razred izključen, če se v 48 urah ne javijo tisti, ki so pomazali slike kralja in duceja, ali pa da jih javijo drugi učenci, je ostal brez odgovora.

Tudi na III. moški realni gimnaziji je 1. december burno potekal. Ob 10. uri je bil v večini razredov izveden enominutni molk, v glavnem odmoru pa se je akcija nadaljevala. Dijaki so se zbrali v gornji avli in poskušali zapeti Hej Slovani. Prvi poskus je propadel zaradi intervencije profesorjev, končno pa so le prvo kitico odpeli do konca. Slišati je bilo tudi vzklike »Smrt fašizmu!«, »Živela Jugoslavija!«, »Živela svoboda!« in živio klice.⁶⁷

Dijaki so demonstrirali tudi na I. moški realni gimnaziji, vendar je bila prijavljena samo demonstracija v 7. b razredu.⁶⁸

Ko poroča ravnatelj II. ženske realne gimnazije prosvetnemu oddelku Visokega komisariata o vedenju učenk 1. decembra, se vidi, da hoče zmanjšati obseg akcije: »Ob 10^h so po nekaterih razredih nekatere učenke vstale, a na profesorjev poziv zopet sedle. Glede 5. a razreda sem slišal, da učenke pri italijanščini niso imele knjig na klopi; zaradi tega se je g. profesorica pritožila razredniku, na kar je on stopil v razred z vprašanjem: 'Ali ne boste sodelovale?' Učenke so odgovorile, da bodo. Nato se je pouk nadaljeval.«⁶⁹

Podobno poroča tudi ravnateljstvo uršulinske ženske realne gimnazije: »Ravnateljstvo sporoča, da 1. decembra ni bilo na zavodu nobenih demonstrativnih motenj. Vsi razredi so se vedli korektno, le v 4. b razredu so nekatere učenke poizkusile motiti pouk matematike...«⁷⁰

SKOJ in mladinska OF sta organizirali demonstracije tudi na ljubljanskem učiteljskišču, ki je bilo že zaradi predvojne politike vladajočega režima, ki je omogočal vpis na ta zavod predvsem klerikalnim elementom, znano kot klerikalna trdnjava. Poročilo Katoliške akcije o dogodkih 1. decembra pretirava, ko piše, da se jim je posrečilo komuniste na učiteljskišču premagati. V resnici so naši aktivisti pridobili za nastop tudi politično nasprotno dijake. Vendar je bil tu oster boj, ker je v štirih razredih, ki so bili prijavljeni, da so demonstrirali,⁷¹ od 164 dijakov in dijakin vstalo 77.

Množična demonstracija je bila tudi na Državni tehniški srednji šoli, zaradi česar je bilo izključenih več razredov v celoti.

Že istega dne je prosvetni oddelek Visokega komisariata zahteval od ravnateljstev šol podrobna poročila o demonstracijah, naslednjega dne pa so vse šole dobile okrožnico, ki določa, »...da se kaznujejo z izključitvijo za eno šolsko leto... učenci, ki so se udeležili demonstracij celotnega razreda s tem, da so skupno vstali dne 1. decembra, s pristavkom, da ne bodo mogli prestopiti na drug zavod v pokrajini.«⁷² V zvezi s tem so bile takoj uvedene preiskave. Vsakemu demonstrantu je bilo zastavljeno vprašanje: »Ali ste se 1. decembra udeležili demonstracij s tem, da ste skupno vstali in demonstrirali z molkom?« Mnogi odgovori na to vprašanje dokazujejo zrelost in predanost našega dijaštva Osobodilni fronti. Tako so na primer dijaki 8. b razreda IV. moške realne gimnazije, ne da bi se bali posledic, skoraj enako odgovorili: »Sem vstal, demonstriral z molkom in se tudi zavedal, kaj to dejanje pomeni.«⁷³ Zaman so si prizadevali, da bi mladinci izdali pobudnike in voditelje akcije.

Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino je 5. decembra izdal odlok, ki določa, da se Državna dvoletna trgovska šola zaradi množičnih demonstracij 1. decembra zapre za nedoločen čas.⁷⁴ Iz seznamov v šolskem letu 1941/42 izključenih dijakov, ki so jih sredi maja 1942 poslala ravnateljstva srednjih šol IV. oddelku Visokega komisariata, se vidi, da je bilo ob tej priliki izključenih samo z ljubljanskih gimnazij 89 dijakov. Izklju-

čitve so bile odvisne tudi od ravnateljev, profesorjev in moči profesorske OF, kako so zagovarjali dijake, da bi jih čim več rešili.

Mladinska OF je po teh izključitvah sredi decembra z letakom protestirala proti temu: »Slovenska mladina je skupno z vsem slovenskim narodom tudi letos praznovala 1. december ter manifestirala z dvominutnim molkom po šolah svoja narodna čustva. Okupatorji pa so »uradno« ugotovili manifestacijo samo v nekaterih razredih in zaradi tega študente iz teh razredov izključili. Slovenska mladina odločno protestira proti takemu postopanju in sicer prvič zaradi tega, ker so okupatorji porabili priliko splošne narodne manifestacije za to, da naše šole zapirajo, drugič pa zaradi tega, ker so si izbrali za žrtev samo nekaj razredov, čeprav je vsa slovenska mladina praznovala 1. december. Ta poskus razbijanja slovenske mladine bo ostal brez uspeha...« Na koncu poziva letak slovensko javnost, da protestira »...vedno in povsod proti postopnemu ukinjanju slovenskih šol in proti sistematičnemu zatiranju vsega, kar je slovensko.«⁷⁵

Ker sta bila na IV. moški realni gimnaziji izključena dva razreda (6. a in 8. b), je poslal šolski odbor Mladinske OF ravnatelju protestno pismo z zahtevo, da sprejmejo oba razreda nazaj v šolo, sicer bodo organizirali splošno stavko. Ker na pismo ni bilo odgovora, je organizacija napovedala splošno stavko. Določenega dne so se začeli zbirati dijaki pred gimnazijo, večinomoma brez knjig. Zadnji hip je prišlo od višjih organov navodilo, naj ne izvedejo stavke. Šolski odbor je zbrane dijake obvestil o najnovejši direktivi. Večina se s tem ni strinjala in je zahtevala nadaljevanje stavke. Med tem časom pa so se pojavili karabinjerji, ki so začeli razganjati dijake. Manj odločni so šli v šolo, drugi pa so se razbežali. Stavka je bila sicer razbita, vendar je tega dne manjkala skoraj polovica dijakov.⁷⁶ V nekem razredu samo devet dijakov ni stavkalo. »Te je neki profesor v razredu ozmerjal s »slovensko vzajemnostjo« in jih celo uro izpraševal,«⁷⁷ se pritožuje klerofašistični list »Dokument«.

Izključitvam je sledila akcija za ponoven sprejem izključenih dijakov v šole. Posebno težko je bilo staršem, ker so v vojnem času, ko je že tako vsega primanjkovalo, izgubili za leto dni še otroški dodatek. Vendar vsi protesti javnosti in peticije staršev, sestavljene na roditeljskih sestankih, pri italijanskih oblasteh niso zalegli. Prošnje

za ponoven sprejem v šolo, ki niso bile sestavljene tako, kot so želeli Italijani, so odbili. Le tisti dijaki, ki so v dokaz iskrenosti svojega obžalovanja prosili za sprejem v GILL, so se lahko vrnili v šolo. Večina dijakov pa je ta pogoj odklonila.

Val odpora kljub ostrim okupatorjevim ukrepom na srednjih šolah ni upadel. Dijaki so posebno nadaljevali z bojkotom fašističnega pozdrava. Tako je bil visoki komisar 11. decembra 1941 prisiljen ponovno opozoriti, »...da je rimski pozdrav v šolah strogo obvezen za učitelje in učence... Učenec, ki bi ga odrekel, bo kaznovan z izključitvijo za eno šolsko leto...«⁷⁸ Vsi ti ukrepi so bili neučinkoviti in dijaki so izkoristili vsako priložnost, da manifestirajo svoja narodna čustva in sovraštvo do okupatorja. Do novih množičnih demonstracij na šolah je prišlo ob obletnici Prešernovega rojstva in Cankarjeve smrti. Zopet so sledile nove kazni in izključitve.

Za 1. december je Akademski odbor OF proglasil bojkot predavanj, ki je uspel kot 29. oktobra. O uspehu proslave 1. decembra je izdal Izvršni odbor OF 2. decembra 1941 komunike, v katerem je med drugim rečeno: »Uspela proslava 1. decembra in plebiscitarna praznота med sedmo ter osmo uro zvečer pomeni novo zmago slovenske narodne zavesti, novo zmago slovenske narodne discipline, novo zmago Osvobodilne fronte slovenskega naroda... Slovenski narod je manifestiral v duhu proglašena Osvobodilne fronte, da si bo s svojo narodno osvoboditvijo zajamčil vse pravice, ki jih terjа njegova narodna individualnost. Slovenski narod je manifestiral, da so odredbe OF edine odredbe, ki jih slovenske narodne množice izpolnjujejo zavestno in brez odlašanja in pomišljanja.«⁷⁹

3. JANUAR 1942

Ker je reakcija pripisovala uspehe plebiscitnih akcij dejstvu, da je OF izbrala dneve, ki »vlečejo«, se je vodstvo OF odločilo, da napove novo plebiscitno akcijo za dan, ki mi vezan na narodno tradicijo in tako dokaže, da ima ljudstvo v resnici na svoji strani. Tako je OF določila 3. januar 1942 kot spominski dan na žrtve osvobodilne vojne, ki so padle v letu 1941. Istočasno je bil 3. januar posvečen vsem tistim, ki so bili v okupatorjevih zaporih in taboriščih ter tistim, ki so bili preseljeni z rodne grude.

Neposredno pobudo za komemoracijo sta dala tržaški in ljubljanski proces. V tržaškem procesu, ki je trajal od 1. do 14. de-

Prazen Prešernov trg zaradi prestavitve policijske ure
(Foto dr. J. Prešeren)

cembra 1941, je bilo na zatožni klopi 72 ljudi. Pet obsojencev, ki niso bili pomiloščeni, je bilo 15. decembra ustreljenih. Na ljubljanskem procesu pa so Italijani 16. decembra 1941 obsodili na smrt 6 borcev Krimskega bataljona, med njimi tudi komandanta polbataljona poročnika Ljuba Šercerja, ki je vodil napad na Lož. Smrtna kazen je bila izvršena 22. decembra pri Strahomeru v bližini Tomišlja. Italijani sami poročajo, da so obsojenci pred smrtjo vzklikali: »Smrt fašizmu, živel Stalin, živel Sovjetska Rusija, živel svoboda, živel slovenski tovariši.«⁸⁰ Italijani se jih niso upali pokopati na kraju, kjer so bili ustreljeni, ampak so jih odpeljali v Tržič v Italijo. Na kraj ustrelitve so aktivisti Osvobodilne fronte položili šest vencev z zastavo, ki so jih Italijani raztrgali in po-teptali.⁸¹ Na istem mestu so Italijani našli tudi tri tipkane lističe z gesli narodnoosvobodilnega boja in gesli, ki poveljujejo padle junake.⁸² Še preden je OF pozvala ljudstvo h komemoraciji, se je na zidovih pojavilo Šercerjevo ime, ljubljanske ulice pa so bile polne trosilnih lističev, posvečenih žrtvam ljubljanskega procesa. Aktivisti Osvobodilne fronte iz Most so po izvršeni smrtni obsodbi nad Šercerjem in tovariši z meter velikimi črkami prepleskali ograjo tovarne kleja in sedanjega Gradisa z napisi: »Smrt fašizmu — svobodo narodu! — Kri za kri! — Slava tovarišem Šercerju, Kogoju...« Na vsa cestna križišča so na električne žice obesili slovenske zastave s črnim trakom.⁸³

Tako kot za prvi dve akciji, je tudi sedaj pozval Izvršni odbor OF prebivalstvo z letakom h komemoraciji in odredil, da »v spomin slovenskih žrtev ne sme biti 3. januarja med sedmo in osmo uro zvečer noben Slove-

*nec niti na ulici, niti v javnem lokalu, gledališču ali kinu.*⁸⁴

Ljubljana je množično sodelovala v akciji kot že dvakrat poprej. Boris Kidrič je poročal, da je stvar »...krasno uspela. Vse ljubljanske ulice so bile posute s slov. zastavicami s črnim žalnim robom, s pozivi Izvršnega odbora in s črno obrobljenimi listki z imeni Šlandra in Šercerja. ... Židovi popisani z imeni Šlandra in Šercerja. Med sedmo in osmo so bile ulice, lokali in gledališča — prazni. Stvar je bila nov plebiscit za OF. Pobožni kristjani so bili tako prevzeti, da so ponekod v spomin padlim žrtvam okupatorskega terorja med uro odsotnosti z ulic žgali po hišah in stanovanjih sveče. Ljudje so ulice zapuščali že ob pol sedmih. Pred »Evropo« je bila zbrana množica in čakala na tramvaj, da bi prišla domov ob pravem času. Karabinjerji so s silo izpraznili tramvaje. Nato je pričelo po ulicah vse teči domov.»⁸⁵

Tudi poročilo poveljstva karabinjerjev XI. armadnega zbora priznava, da je akcija uspela. »Prebivalstvo zvesto izpolnjuje navodila, ki jih izdaja komunistični propagandni odbor z letaki, tajnimi dopisi in periodičnimi publikacijami, kakor je znani »Slovenski poročevalec«. Manifestacija, ki jo je odredila Osvobodilna fronta za 3. t. m., je v celoti dosegla svoj namen. Prebivalstvo se je med 19. in 20. uro kompaktno umaknilo iz javnih lokalov in ulic. Isti dan so mašili tudi številne letake z napisom: »Slava padlim za Slovenijo!« in druge⁸⁶ s prevratno propagandno vsebino.»⁸⁷

V noči na 4. januar so meznanci na Ježici prerezali 35 brzojavnih in telefonskih žic ter tako prekinili telefonsko zvezo Ljubljana—Ježica.⁸⁸ Okrog 19.30 ure 3. januarja so meznanci vrgli pred hišo v Pokopališki ulici št. 5 (Moste) dve petardi, ki sta se brez posledic razpočili sredi ceste.⁸⁹ Istega dne ob 14.10 je neznanec poklical po telefonu centralo vojašnice Viktorja Emanuela III. (Belgijska) ter pet minut politično prepričeval in psoval telefonista in oficirja pri telefonu. Na intervencijo vojaške centrale civilna telefonska centrala ni hotela dati informacij o neznanem propagandistu.⁹⁰

Tudi za 3. januar je okupator povečal pozornost. Patrulje so ustavljale in preiskovale sumljive osebe in vdirale v stanovanja in delale hišne preiskave. Več oseb so aretirale zaradi kršitve policijske ure, nekaj pa zaradi širjenja letakov.⁹¹ Vojaška patrulja je tako 3. januarja ob 8.30 uri za-

lotila dijaka Feliksa Zajca, ki je na steno podvoza v Zalogu lepil jugoslovanske zastavice. Ko je zagledal patruljo, je zbežal. Vojaki so streljali za njim, ga ranili, ujeli in predali karabinjerjem v Zalogu.⁹² Srednješolska mladina je pred božičnimi počitnicami počastila dan žrtev s kratkimi govori in enominutnim molkom v glavnem odmoru.⁹³

Akcija za žrtvami okupatorjevega terorja ni bila enkratna. Ljudstvo je spoštovalo tiste, ki so žrtvovali svoje življenje za svobodo in ves čas vojske prinašalo cvetje, vence in prižigalo sveče na grobovih padlih. Na grobovih talcev in drugih žrtev so se zbirale velike množice ljudstva, ki se je poklonilo spominu padlih, istočasno pa demonstriralo proti okupatorjevemu nasilju. Tako, kot so se na grobovih talcev v Ljubljani zbirali Ljubljance, je ljudstvo Gorenjske obiskovalo morišče v Dragi pri Begunjah. Za grobove v Dragi pravi neko poročilo, da so jih prvotno obiskovali »... le posamezni svojci usmrčenih in deloma tudi drugi, ki so slučajno prišli v dolino Drage. Zadnje čase pa prihajajo na morišče po vsaki usmrtitvi, zlasti pa ob nedeljah in praznikih, cele karavane iz raznih krajev Gorenjske. Prinašajo vence in cvetje na grobove in prižigajo sveče.»⁹⁴

Plebiscitnim akcijam se je s svojimi nameni pridružila tudi reakcija, ki pa v nobeni ni prišla do veljave. Po vsaki akciji je v svojih »ilegalnih« glasilih pisala o izvedbi ter si prilaščala uspehe Fronte. V članku »Višek cinizma«, ki ga je objavil Slovenski poročevalec januarja 1942, je Boris Kidrič razkrinkal »jugoslovene«, ki so bili odgovorni za aprilski zlom, v času obožčenega boja proti okupatorju pa razbijali enotnost slovenskega ljudstva ter hianavsko napadali Osvobodilno fronto. Ko govori o pisanju listov »Naprej zastava Slave« in »Zarja svobode«, pravi med drugim: »Višek cinizma je posvetiti celo stran Draži Mihailoviću, o katerem gospoda dobro ve, da je netil bratomorno vojno v korist Nemcem in Nediću, niti z besedico pa ne omeniti junaških slovenskih partizanov. Višek cinizma je pisati o proslavi 1. decembra, a ne povedati, da jo je odredila, organizirala in izvedla OF. Višek cinizma in groboskrumstvo je pisati o narodnem junaku Šercerju in njegovih junaških tovariših, a zavestno zamolčati, da so bili partizani, hkrati pa potvarjati njihove zadnje vzklike... Poznamo vas, gospoda! Protislovenski in protiljudski ste! Pa tudi proti slogi in enotnosti narodov Jugoslavije ste! Kdor je za

enotnost in slogo narodov Jugoslavije, za njihovo bratsko sožitje v sedanjosti in bodočnosti, ta je za herojsko partizansko vojsko, ki edina druži narode Jugoslavije.«⁹⁵

Na tem mestu je treba omeniti propadel poskus reakcije, da bi v Ljubljanski pokrajini v sodelovanju z Italijani organizirala 26. januarja 1942 podobno akcijo kot OF za 3. januar. Z letaki so pozivali prebivalstvo, naj 26. januarja med sedmo in osmo uro zvečer »v počastitev žrtev komunističnih razbojnikov« zapusti ulice in javne lokale. Toda »v celi Ljubljanski pokrajini so ljudje, dobro vedoč, da so te »žrtev« ljudje, ki jih je slovenski narod obsodil in izpljunil, napolnili ulice in javne lokale, da pokažejo svoj prezir do teh »žrtev« kot tudi organizatorja tega »praznika«. Okupatorji so hoteli s silo: z nasilnim zapiranjem lokalov, streljanjem, pretepi in aretacijami, odvzemanjem legitimacij itd. doseči svoj namen...«⁹⁶

»Slovenski poročevalec« piše, da se je ta zamisel porodila v glavi Avgusta Praprotnika.⁹⁷ V strahu pred represalijami OF in ker mi bila prepričana v uspeh, ni reakcija v nobenem od svojih glasil napovedala akcije. Ko pa je akcija propadla, se je umaknila, naprtla meuspeh Italijanom in pisala, da sta Ljubljančane »...začela vežbati v »disciplini« OF in italijanska okupatorska oblast.«⁹⁸

7. FEBRUAR 1942

Tri važne obletnice v mesecu februarju, vezane na borbena tradicija kmečkih puntov (15. februar — dan Gubčeve smrti), ljudsko in slovensko politiko pesnika Franceta Prešerna (8. februar — dan Prešernove smrti) in zavezniško sovjetsko Rdečo armado (23. februar — dan ustanovitve Rdeče armade), so vplivale na sklep Izvršnega odbora OF, da je proglasil 7. februar 1942 za slovenski narodni praznik vseslovenske vzajemnosti.

Na proslavo je pozval Izvršni odbor OF z letakom, ki govori o pomenu teh treh obletnic in odreja, da ta dan »ne sme biti med 7. in 8. uro zvečer noben Slovenec niti na ulici, niti v javnem lokalu, niti v gledališču ali kinu.«⁹⁹

Grazioli je uresničil grožnje, ki jih je po prvi plebiscitni akciji izrekel na seji konzulte 5. novembra 1941, da bo prihodnje take akcije preprečil s tem, da bo policijsko uro prestavil na zgodnejši čas. 6. februarja 1942 je bila Ljubljana preplepljena z velikimi lepaki, ki so oznanjali, da bo policijska ura v dneh od 7. do 16. fe-

bruarja že od 17.30 (prej je bila ob 20.30) do 6.30 zjutraj.

S tem da je italijanski okupator prestavil policijsko uro za tri ure nazaj, je sicer preprečil izvedbo plebiscitnega dela akcije, hkrati pa je priznal, da je brez moči proti Osvobodilni fronti.

Ljubljana je, kakor je zapisal »Slovenski poročevalec«, z navdušenjem sprejela odredbo Izvršnega odbora OF, da proslavimo 7. februar. »...Ljubljana se je pričela pripravljati, da manifestira tudi na zunaj svojo ljubezen do bratskega ruskega naroda, do njegove hrabre Rdeče armade ter da javno počasti svojega največjega pesnika, ki je prvi gledal na slovanstvo z naprednega in pravičnega stališča. Ulice in hiše so bile vsak dan popisane s parolami: Živela SSSR, Živela OF, Živel Timošenko, Živel Stalin, Živeli slovenski partizani, Smrt fašizmu, Živela slovenska skupnost, Slovan, na plan! Po zidovih so bili... celj Prešernovi stih: »Največ sveta otrokom sliši Slave!« — Ni bilo hiše in kotic, kjer ne bi bilo napisu SSSR in OF in njenega znaka. Slovenske zastavice so bile v teh dneh raztresene na stotine tisoč, nalepljene na šipe, na vrata, na žlebove, obešene na drevje... Čeprav so okupatorji nagnali vse svoje ljudi na ceste in ulice, da preprečijo izvedbo proslave, ni vse to nič pomagalo. Četudi so streljali na tiste, ki so pisali,¹⁰⁰ in vso noč in ves dan brisali in praskali po zidovih ter prisilili hišnike in hišne lastnike¹⁰¹ ter tudi mimoidoče pasante z napetim orožjem v roki, da so brisali napise in pobirali zastavice in letake,¹⁰² so bili še isti dan novi, še lepši napisi, še več novih zastavic. Vse to se je stopnjevalo vsak dan... Na dan 7. februarja je bilo največ napisov, drevje je bilo okrašeno s slovenskimi partizanskimi zastavicami. Po mestu so visele velike slovenske partizanske zastave (na Napoleonovem trgu, v Trnovem, na šišenski novi cerkvi, v Mostah in drugod).«¹⁰³

Radio Osvobodilne fronte¹⁰⁴ je posvetil Prešernovemu dnevu celo oddajo, ki je 7. februarja trajala tri četrt ure. Oddajo so spremljale partizanske pesmi, himna in Naprej zastava Slave. Na kraju oddaje se je govornik zahvalil fašističnim oblastem, ker so prestavile policijsko uro in tako omogočile prebivalstvu, da je poslušalo oddajo.¹⁰⁵

V soboto, 7. februarja je vladalo v šolah svečano razpoloženje. V razredih so visele okrašene Prešernove slike, dijaki so v odmorih peli narodne pesmi in imeli prilož-

mostne govore. Na učiteljišču proslav ni bilo, ker so ga Italijani že zjutraj obkolili in začeli s preiskavami. Ker je zato učiteljiščnikom odpadel pouk, so praznik še lepše proslavili. Napredni učiteljiščniki so se zbrali pred Prešernovim spomenikom in se z enominutnim molkom poklonili velike-mu pesniku. Nato so skupaj odšli na interno proslavo.¹⁰⁶

V nedeljo dopoldne 8. februarja na obletnico Prešernove smrti sta organizirala SKOJ in Mladinska OF polaganje vencev in šopkov na Prešernov spomenik, pred katerim se je zbrala velika množica mladine. Ljudje, ki so prihajali od maše iz frančiškanske cerkve in drugih delov mesta, so se zbirali v vedno večjem številu in bili veselo presenečeni nad dejanjem ljubljanske mladine. Italijanska straža pri spomeniku je telefonirala po pomoč. Kmalu so pridrveli fašisti, ki so se zagnali v množico, bili ljudi s puškinimi kopiti in streljali, da bi jih razgnali. Nato so se spravili nad vence in šopke, jih trgali, teptali in metali v Ljubljano. S tem so pokazali svojo kulturo, predvsem pa pokazali, da so bile njihove obljube o spoštovanju kulturnih tradicij slovenskega naroda le prazne fraze.¹⁰⁷

Plebiscitna akcija Osvobodilne fronte 7. februarja 1942 je bila zadnja. Nadaljnje akcije bi preprečili Italijani s prestavitvijo policijske ure, nedvomno pa bi predstavljala veliko oviro tudi ograditev Ljubljane z žico, februarja 1942, in njena razdelitev na 14 med seboj z žičnimi ovirami ločenih sektorjev. Nadaljevanje takih akcij tudi ni bilo več potrebno, ker je bil dosežen glavni namen, pokazati trdnost in enotnost slovenskega ljudstva v Osvobodilni fronti. Lahko bi postale, če bi bile pogostejše, že formalnost in ne bi imele zaželenega učinka niti na okupatorja niti na prebivalstvo.

Spomladi 1942 tudi ni šlo več za mobilizacijo množic v OF, ki je bila v glavnem že izvedena, ampak je bilo treba okrepitev oboroženo pest slovenskega naroda, mobilizirati čimveč sil za predstoječo pomladansko partizansko ofenzivo.

OPOMBE

1. Poročilo obveščevalnega odseka poveljstva divizije Isonzo, dne 30. novembra 1941, Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI. knjiga I, dok. 198. (V bodoče citiram Zbornik.) — 2. Letak v Muzeju NO v Ljubljani. — 3. Slovenski poročevalec, leto II. št. 23, dne 1. novembra 1941, ponatis, str. 173. — 4. Brzjoavka kvestorja Mesane z dne 26. oktobra 1941, Arhiv IZDG, CCRR

Gruppo. — 5. Zima Vrščaj, Tihe akcije, Ljubljana v ilegali II, del, rokopis. — 6. Petnajst-dnevno poročilo poveljstva karabinjerjev XI. armadnega zbora, dne 7. novembra 1941 poveljstvu II. armade o političnem in vojnem položaju; Zbornik VI/1, dok. 189. — 7. Glej ponatis Slovenskega poročevalca, str. 314, opomba št. 200. 8. Jutro št. 261, dne 7. novembra 1941. — 9. Poročilo komande Gruppo CCRR (Compagnia interna) Visokemu komisariatu, dne 29. oktobra 1941, Arhiv IZDG, VK fasc. 3/I. — 10. Poročilo komande oddelka poštnotelegrafske milice Kraljeve kvesture, dne 30. oktobra 1941, Arhiv IZDG, RQ fasc. 8/II. — 11. Štefka Bulovec, Drobnitisk, Ljubljana v ilegali II, del, rokopis. — 12. Zapisnik razgovora bivših članov borbene grupe v Trnovem z dne 28. marca 1956 v IZDG. — 13. Slovenski poročevalec, leto II. št. 23, dne 1. novembra 1941, ponatis, str. 177; Slovenski akademik in srednješolec, št. 9, dne 2. novembra 1941. — 14. Zastavo sta obesila študenta gradbene fakultete Janez Vipotnik in Dušan Grum. Glej Napredni ljubljanski študentje v narodnoosvobodilni borbi 1941–1945. Elaborat v arhivu CK ZKJ Arhiv CK LMJ/57; prepis v arhivu CK ZKS. — 15. Izjava Jožeta Stroparja, dne 2. februarja 1961 v IZDG. — 16. Glej opombo št. 9. — 17. Jutranje poročilo Kraljeve kvesture, dne 30. oktobra 1941 Visokemu komisariatu, Arhiv IZDG, neurejen arhiv VK. — 18. Poročilo poveljstva divizije Isonzo sredi novembra 1941 o partizanski aktivnosti v mesecu oktobru in v začetku novembra, Zbornik VI/1, dok. 192. — 19. Glej op. št. 13. — 20. Glej op. št. 9. — 21. Glej op. št. 9. — 22. Alenka Nedog, Razvoj mladinskega gibanja v Sloveniji med narodnoosvobodilnim bojem, Priročnik za mlade aktiviste, Ljubljana, 1959, št. 1, str. 58. — 23. Slovenski poročevalec, leto II., št. 22, dne 24. oktobra 1941, ponatis, str. 167. — 24. Zaslhanje dijaka Pavla Ciglarja v šoli 28. maja 1941, Arhiv IZDG, fasc. 329. — 25. Poročilo ravnateljstva IV. moške realne gimnazije IV. oddelku Visokega komisariata, dne 6. oktobra 1941, Arhiv IZDG, fasc. 329. — 26. Izjava Boga Gorjana v IZDG. — 27. Izjava Ančke Vovkove v IZDG. — 28. Letak v arhivu CK ZKS, fasc. Partijski letaki iz leta 1941. — 29. Letak v arhivu CK ZKS, fasc. Partijski letaki iz leta 1941. — 30. Slovenski akademik in srednješolec, št. 9, dne 2. novembra 1941. — 31. Prav tam. — 32. Glej Slovenski poročevalec, leto II. št. 23, dne 1. novembra 1941, ponatis, str. 177. — 33. Slovenski poročevalec, leto II. št. 23, dne 1. novembra 1941, ponatis, str. 171. — 34. Mišljen je ing. Črtomir Nagode, voditelj skupine »Stara pravda«. — 35. Poročilo Centralnega komiteja KPS, dne 5. decembra 1941 Centralnemu komiteju KPJ. Original v arhivu CK ZKJ, št. 440, prepis v arhivu CK ZKS. — 36. Slovenski poročevalec, leto II. št. 24, dne 8. novembra 1941, ponatis, str. 180. — 37. Letak v rokopisnem oddelku NUK, B II 2345. — 38. Glej op. št. 36. — 39. Dokument št. 5 (deponiran v NUK 17. nov. 1941) v rokopisnem oddelku NUK, B II 2036. »Dokument« je s podpisom Slovenska narodna akademska mladina izdajala najbolj zagrizena belogardistična reakcija na univerzi in srednjih šolah. — 40. Letak v Muzeju NO v Ljubljani. — 41. Letak v rokopisnem oddelku NUK B 2327. — 42. Brzjoavke v arhivu IZDG, XI. CA, fasc. 656/III. — 43. Robottijeva brzjoavka podrejenim enotam, Arhiv IZDG, XI. CA, fasc. 656/III. — 44. Brzjoavka Emilia Graziolija, Arhiv IZDG, fasc. 656/III. — 45. Brzjoavka Emilia Graziolija poveljstvu divi-

zije Granatieri di Sardegna, dne 30. novembra 1941, Arhiv IZDG, XI. CA, fasc. 656/III. — 46. Navodila komandanta Compagnie interne XIV. bat. CCRR »Milano«, dne 29. novembra 1941 vsem podrejenim karabinjerskim postajam, Arhiv IZDG, CCRR, fasc. 177/I. — 47. Glej citirano poročilo Centralnega komiteja KPS Centralnemu komiteju KPJ, dne 5. decembra 1941. — 48. Jutranje poročilo Kraljeve kvesture Visokemu komisariatu, dne 2. decembra 1941, Arhiv IZDG, VK, fasc. 5/I. — 49. Slovenski akademik in srednješolec, št. 18, dne 5. decembra 1941. — 50. Iz arhiva Katoliške akcije. — 51. Poročilo Centralnega komiteja KPS iz druge polovice decembra 1941 Centralnemu komiteju KPJ: original v arhivu CK ZKJ, prepis v arhivu CK ZKS. — 52. Glej op. št. 35. — 53. Marica Čepe, Ljubljana, ustni vir. — 54. O dogodku pri Tromostovju poročajo številni italijanski dokumenti: Poročilo poveljstva XIV. bataljona CCRR »Milano«, dne 2. decembra 1941 Glavnemu poveljstvu CCRR v Rimu in poveljstvu CCRR II. armade (CCRR, fasc. 155); poročilo poveljstva Compagnie interne XIV. bat. CCRR »Milano«, dne 1. decembra 1941 Visokemu komisariatu, Kraljevi kvesturi itd. (CCRR, fasc. 155); Jutranje poročilo Kraljeve kvesture, dne 2. decembra 1941 Visokemu komisariatu (VK, fasc. 5/I); Brzjojavka Emilia Graziolijska, dne 1. decembra 1941 notranjemu ministertvu v Rimu (neurejen arhiv VK) in druga. — 55. Ukaz komandanta XI. armadnega zbora, dne 8. decembra 1941 podrejenim enotam o ukrepih zaradi napada na most pri Preserju; Zbornik VI/1, dok. 201. — 56. Italijani so v teh dnevih gotovo aretirali več ljudi, saj jih je vojaško vojno sodišče (Tribunale militare di guerra) samo v januarju in februarju 1942 obsodilo 8 zaradi sodelovanja v akcijah za 1. december: 3. jan. 1942 je bila Antonija Osterman iz Ljubljane obsojena na eno leto zopora, ker so 30. novembra 1941 našli pri njej dva paketa letakov, ki jih je razširjala po hišah v Beethovnovi ulici. Letaki so pozivali Slovence, naj se udeležijo manifestacije 1. decembra 1941, (TMG, fasc. 521/210). 28. januarja 1942 je bil obsojen Janez Nedog iz Ljubljane zaradi mladoletnosti le na 2 leti in 2 meseca zopora, ker je 30. novembra 1941 na Celovski cesti pisal na zid geslo OF (TMG, Vol 2/1942). 12. februarja 1942 pa so bili obsojeni Ljubljančani Franc Hribernik, Pavel Rozman in Jože Novak na 8 let zopora, Jože Verčan na 4 leta in 4 mesece, Stanislav Leder na 4 leta, Marija Jarc pa na 2 leti zopora. Aretirani so bili v zadnjih dneh novembra 1941, ker so pripravljali in razširjali letake za manifestacijo 1. decembra (TMG, fasc. 269-12, 521-12). — 57. Brzjojavka Emilia Graziolijska, dne 1. decembra 1941 notranjemu ministertvu v Rimu, Arhiv IZDG (neurejen arhiv VK). — 58. Iz arhiva Katoliške akcije. — 59. Slovenska dijaška zveza je bila ekspozitura Ehrlichovih stražarjev na srednjih šolah. — 60. Dokument št. 5 v rokopisnem oddelku NUK, B II 2056. — 61. Poročilo ravnatelja IV. moške realne gimnazije, dne 28. novembra 1941 IV. oddelku Visokega komisariata in Kraljevi kvesturi. — 62. Zapisnik o zaslišanju učenca VII. b razreda Borisa Stibilja, Arhiv IZDG, fasc. 329. — 63. Zapisnik zaslišanja dijakov VII. b razreda, Arhiv IZDG, fasc. 329. — 64. Poročilo ravnateljstva IV. moške realne gimnazije, dne 1. decembra IV. oddelku Visokega komisariata — Arhiv IZDG, fasc. 329. — 65. Prav tam. — 66. Poročilo ravnateljstva IV. moške realne gimnazije, dne 2. decembra 1941 IV. oddelku Visokega komisariata o incidentih

2. decembra, Arhiv IZDG, fasc. 329. — 67. Izjava Vladimirja Fajfarja v IZDG; Poročilo ravnateljstva III. moške realne gimnazije, dne 2. decembra 1941 IV. oddelku Visokega komisariata, Arhiv IZDG, fasc. 316. — 68. Poročilo ravnatelja I. moške realne gimnazije, dne 1. decembra IV. oddelku Visokega komisariata, Arhiv IZDG. — 69. Poročilo ravnatelja II. ženske realne gimnazije, dne 2. decembra 1941 IV. oddelku Visokega komisariata, Arhiv IZDG. — 70. Poročilo ravnateljstva uršulinske ženske realne gimnazije, dne 5. dec. 1941 IV. oddelku Visokega komisariata, Arhiv IZDG. — 71. Zapisnik izredne seje vsega učiteljskega zbora na državni učiteljski šoli v Ljubljani, dne 5. decembra 1941, Arhiv IZDG. — 72. Okrožnica IV. oddelka Visokega komisariata, dne 2. decembra 1941, Arhiv IZDG. — 73. Zapisnik o zaslišanju učencev VIII.b razreda, Arhiv IZDG, fasc. 329. — 74. Okrožnica IV. oddelka Visokega komisariata, dne 3. dec. 1941 ravnateljstvom vseh srednjih in učiteljskih šol, Arhiv IZDG, fasc. 316. — 75. Letak v arhivu CK ZKS, fasc. Partijski letaki iz leta 1941. — 76. Glej Historiat IV. državne gimnazije v Ljubljani v letih 1941—1945 v IZDG. — 77. Dokument št. 5 v rokopisnem oddelku NUK, B II 2056. — 78. Okrožnica IV. oddelka Visokega komisariata, dne 11. decembra 1941, Arhiv IZDG, fasc. 316. — 79. Slovenski poročevalec, leto II. št. 28, dne 5. decembra 1941, ponatis str. 203. — 80. Slovenski poročevalec, ponatis, str. 358, op. 272. — 81. Slovenski poročevalec, leto II. št. 32, dne 30. decembra 1941, ponatis, str. 235. — 82. Sporočilo karabinjerjev (Compagnia Lubiana Est), dne 25. decembra 1941 Kraljevi kvesturi, Arhiv IZDG, RQ, fasc. 8/II. — 83. Jože Mekinda, Osvobodilna fronte v Mostah, Moščanska kronika, Ljubljana 1958, leto II., št. 1, str. 5. — 84. Letak v Muzeju NO v Ljubljani. — 85. Poročilo Borisa Kidriča Centralnemu komiteju Komunistične partije Jugoslavije, dne 7. januarja 1942 o političnem položaju, Zbornik VI/2, dok. št. 3. — 86. V rokopisnem oddelku NUK so naslednji letaki in trosilni lističi, ki so jih širili za 3. januar: osrednji letak IOOF za 3. januar, Slava Ljubu Šercerju!, Slava padlim slovenskim borcem!, Slava Slavku Šlandru!, Slava žrtvam!, V boj! Na delo za svobodo!, Slava borcem za svobodo!, Slava Šercerju in tovarišem! OF, Za svobodo v Osvobodilno fronto! Smrt fašizmu! Ven z okupatorji! (Stefka Bulovec, Drobni tisk, Ljubljana v ilegali II., rokopis). — 87. Poročilo poveljstva karabinjerjev XI. armadnega zbora, dne 7. jan. 1942 o položaju v Ljubljanski pokrajini, Zbornik VI/2, dok. št. 129. — 88. Poročilo Kraljeve kvesture, dne 5. januarja 1942 Visokemu komisariatu, Arhiv IZDG, VK, fasc. 5/II a. — 89. Poročilo poveljstva XIV. bataljona CCRR »Milano«, dne 4. januarja 1942 Visokemu komisariatu, Arhiv IZDG, VK fasc. 5/II a. — 90. Kronološki pregled dogodkov v Ljubljani v prvi polovici 1942. leta, Letopis Muzeja narodne osvoboditve, Ljubljana 1958, letnik II., stran 266. — 91. 2. januarja ob 18. uri so karabinjerji v Trnovem aretirali študenta tehnike Franca Ivanaška, pri katerem so našli številne jugoslovanske zastavice z napisom Šercer-Šlander. (Poročilo notranje čete XIV. bataljona CC RR dne 3. januarja 1942. leta nadrejenim organom v arhivu IZDG, CCRR, fasc. 253/II). 27. januarja 1942 ga je vojaško sodišče II. armade obsodilo na 2 leti zopora (TMG, Vol. 2/1942). Iste dne ob 25. uri so v Kosezah aretirali raznašalko časopisov Alojzijo Pirtovšek, pri kateri so dobili enake letake. (Isti vir.) — 92. Brzjojavka

poveljstva divizije Granatieri di Sardegna, dne 5. januarja 1942, Arhiv IZDG, CCRR, fasc. 253/II. — 93. Mlada Slovenija, leto I., štev. 4–5, januar 1942, ponatis, Ljubljana 1946, str. 52. — 94. Poročilo orožniške postaje v Begunjah, dne 14. aprila 1942 orožniškemu okrožju v Radovljici o manifestaciji slovenskega prebivalstva na okupatorskem morišču v Dragi na Gorenjskem, Zbornik VI/2, dok. 157. — 95. Slovenski poročevalec, leto III. št. 4, z dne 24. januarja 1942. — 96. Mlada Slovenija, leto II., št. 3–4, z dne 10. februarja 1942, ponatis str. 51–52. — 97. Slovenski poročevalec, leto III., štev. 6, dne 8. februarja 1942. — 98. Dokument, leto II., št. 6, dne 30. januarja 1942 v rokopisnem oddelku NUK, B II. 2056. — 99. Letak v Muzeju NO v Ljubljani. — 100. 6. februarja zvečer je italijanska patrulja v Čampovi ulici zasledovala neznanca, ki so na okno neke zasebne hiše risali znak SSSR. Pri tem so ustrelili 66-letno Marijo Peternel. (Jutranje poročilo Kraljeve kvesture z dne 7. februarja 1942 Visokemu komisariatu, Arhiv IZDG, fasc. 3/II a). — 101. Ljubljanske ulice so bile v tej akciji tako popisane, da je bil visoki komisar 8. februarja 1942 prisiljen izdati odlok, po katerem je bil »... vsak lastnik prizadete hiše, trgovine ali javnih obratov dolžan, da vsak dan poskrbi in to na vsak način pred 11. uro dopoldne, da se taki napisi in risbe odpravijo...« (Odred-

ba visokega komisarja, dne 8. februarja 1942, Arhiv IZDG, VK, fasc. 1a/II.) — 102. Poleg osrednjega poziva IO OF se deponirani v rokopisnem oddelku NUK še naslednji trosilni listki: Zastavica z zvezdo in tiskanim Prešernovim verzom: »Edinost, sreča, sprava k nam naj nazaj se vrnejo, otrok, kar ima Slava, vsi naj si v roke sežejo, da oblast in z njo čast ko pred spet naša bodo last!«; Živela enotnost slovanskih narodov! Živela borba za svobodo!; Naj zdrobe njih roke spone, ki jih še teže! (Štefka Bulovec, Drobni tisk, Ljubljana v ilegali II, rokopis). — 103. Slovenski poročevalec, leto III. št. 7, dne 14. februarja 1942. — 104. Pobudo za izdelavo tajne radijske postaje OF je dal Tone Tomšič že julija 1941. Prvič je Radio OF — »Kričač« oddajal 17. novembra 1941. Oddaje so bile vsak ponedeljek, sredo in petek zvečer po 15 minut. 5. aprila 1942 je bila zadnja oddaja, ker so Italijani pobrali prebivalstvu radijske sprejemnike. — 105. Oddaje Radia OF v arhivu IZDG, XI. CA, fasc. 774. — 106. Glej Mlada Slovenija, leto II., št. 5, dne 20. februarja 1942, ponatis, str. 57. — 107. Glej Slovenski poročevalec, leto III., št. 7, dne 14. februarja 1942; Mlada Slovenija, leto II., št. 5, dne 20. februarja 1942, ponatis, str. 57; Zapisnik razgovora bivših članov borbene grupe, ki je delovala v Trnovem v letih 1941–1942, 26. marca 1956 v IZDG.

TISKARNE V POMURJU

PREGLED TISKARN V MURSKI SOBOTI, LENDAVI, GORNJI RADGONI IN V LJUTOMERU

NIKICA BRUMEN

V Lendavi je delovala že v XVI. stoletju potujoča tiskarna. Sicer pa je dobilo Pomurje v primeri z ostalo Slovenijo tiskarne zelo pozno. Ustanavljali so jih predvsem iz gospodarskih in političnih težej.

Murska Sobota

Od Grünbaumove do Prekmurske tiskarne (25. dec. 1884 — 4. dec. 1946)

Prvi tiskar (1884–1898) v Murski Soboti je bil Marko Grünbaum. Verjetno se je priselil iz Keszthelya proti koncu l. 1884. Ohranjena je namreč knjižica¹ z naslovom:

PREDGA / 1883-ga leta Octobra 14-toga dnéva, / liki na sztotni szpoumenek / nastávlanya / Püczonszkoga Szpráviscsa czérkevnoga / drszána po Czípott Rudolfi / püczonszkom farari. / I zkrátim dojpisüvanem prigode / püczonszke gmajne. / Vödána na sztroski poboyszoga gmajnara Kúhar Stevana / Tesanovszkoga. / V Keszthelyi. / Stanpana z pizskmi Grünbaum Márka. / 1884. / 20 str. M. 8°.

25. dec. 1884 je izšla v Murski Soboti poskusna številka časnika Muraszombat és Vidéke, da bi z njim širili madžarizacijo

v Prekmurju.² Natisnjena je bila na primitivnem ročnem tiskarskem stroju v Grünbaumovi tiskarni. Marko Grünbaum je imel »tiskarno« v svojem stanovanju v Szeredijevem dvorcu. Te hiše danes ni več. Na njenem mestu stoji poslopje, ki spada h gostilni pri Štajercu (prej Flisarjeva gostilna), Koeljeva ulica 3. Žid Grünbaum je bil tiskar in uslužbenec-dnevničar okrajnega sodišča v Murski Soboti.³ Vendar se je bolj posvetil izdajanju lista Muraszombat és Vidéke, magyar és vend nyelvü vegyes tartalmu hetilap [= Murska Sobota in okolica, madžarski in prekmurski tednik razne vsebine]. Faksimile poskusne številke je prinesel Muraszombat és Vidéke = MěV leta 1910. List je izhajal pod raznimi lastniki tiskarne vse do vključno avgusta 1919. Po 7. juliju 1889 je izhajal časnik samo še v madžarskem jeziku⁴ in je zato dobil tudi drugačne podnaslove.

Septembra 1891 se je Grünbaumova tiskarna preselila na Glavno ulico v Fujsovo hišo (prej dekliška šola III–VI),⁵ t. j. v sedanjo Titovo 21. Tukaj je imel Grünbaum tudi svojo papirnico. Bil je tiskar in izdajatelj, 1890–1891 pa celo urednik